

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYTAC ƏFRAİL qızı MƏHƏRRƏMLİ

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ QRAMMATİK OMONİMLƏRİN
FUNKSIONAL-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisaslaşma: 060201 Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

E.İ.Hacıyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKİ - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-6
I FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ OMONİMİYA	7-32
1.1. Leksik qeyri-müəyyənlik və yaxud ikimənalılıq	11-18
1.2. Omonimlərin mənbələri.....	18-23
1.3. Omonimlərin təsnifatı.....	23-32
II FƏSİL. QRAMMATİK OMONİMLƏRİN FUNKSIONAL-SEMANTİK	
XÜSUSİYYƏTLƏRİ	33-59
2.1. Omonimlərin növləri.....	34-40
2.2. Qrammatik omonimlərin işlənmə xüsusiyyətləri.....	41-59
NƏTİCƏ	60-61
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	62-65

GİRİŞ

Mövzunun aktualığı. Dissertasiya müasir ingilis dilində qrammatik omonimlərin funksional – semantik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. İngilis dilində omonimiya geniş yayılmış dil hadisələrindən biridir. Dildə omonimiyanın mövcudluğu yeni bir hal deyil, bu tarixi kateqoriya hesab edilir. Müəyyən zaman dilimində dilçilər omonimlik hadisəsinin diqqət mərkəzində saxlamışlar. Dilin eyni formalı vahidləri yəni sözlər, morfemlər, söz birləşmələri arasında omonimlik halı mövcuddur. Uzun zamandır bir çox dilçilər tərəfindən araşdırılmasına baxmayaraq, hələ də omonimlərin tərfi ilə bağlı vahid fikir yoxdur. Omonimlərə verilmiş ümumi tərif isə belədir: Yazılışına və ya tələffüzünə görə eyni olan ancaq müxtəlif leksik mənalar ifadə edən sözlərə omonimlər deyilir.

Dilçilikdə omonimlərin öyrənilməsi həm praktik, həm də nəzəri əhəmiyyət daşıyır. Nəzəri cəhətdən araşdırıldıqda sözün bir sıra xüsusiyyətləri xüsusilə də, mənə sərhəddi müəyyən edilir. Praktik cəhətdən isə omonimlərin müəyyən edilməsi lüğət tərtibində kömək edir. Mənə elminin, semasiologiyanın bəzi problemləri xüsusilə də söz və onun mənəsi məsələsi omonimiya hadisəsi ilə sıx bağlıdır. Omonimlər dilin leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini birləşdirən dilçilik hadisəsi hesab olunur. Onlar fonetik quruluşuna görə oxşarlıq formalaşdıran amma semantik cəhətdən fərqlənən sözlərdir. Omonimlik hadisəsi sadəcə bir dil üçün əksər dillər üçün xarakterikdir. Hər dildə mövcud olan omonim sözlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri var, onları digər söz qruplarından fərqləndirir. Hətta eyni dil ailəsinə məxsus dillərdə mövcud olan omonim sözlərin fərqləndirici xüsusiyyətləri vardır.

Araşdırmalara görə deyə bilərik ki, ingilis dili omonimlərlə zəngindir. Bu ingilis dilinin analitik quruluşu və təkhecalı sözlərlə çoxluğu ilə əlaqəlidir. Omonimlər dildə mövcud olan digər söz qruplarında fərqli olaraq, ünsiyyət zamanı çaşqınlıq yaradan, anlaşılmazlığa aparıcı linqvistik hadisə kimi qeyd edilir.

Omonimlik hadisəsinə dilçilər müxtəlif şəkildə mövqe bildirmişlər. Bəzi dilçilərin fikrincə omonimlik dilin zənginləşmə gətirib çıxaran hadisələrdən biridir. Lakin bəziləri isə omonimlərin mövcudluğunu dilin kəsad olması ilə əlaqələndirir.

Omonimlərin təsnifi ilə bağlı da fikirlər ziddiyətlidir. Bütün bu ziddiyətli fikirlərin mövcudluğu omonimiya hadisəsinin ətraflı araşdırılması üçün vacibliyyət kəsb edir. Qrammatik omonimlik məsələsi bir çox dilçi mütəxəssislər tərəfindən araşdırılsa da, hələ də bu mövzuda hər kəs tərəfindən qəbul edilmiş vahid fikir müəyyən edilməmişdir. Buna görə də omonimlik hadisəsinin araşdırılması hələ də dilçilikdə aktual məsələlərdən hesab olunur.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Uzun zamandır araşdırılan omonimiya hadisəsi hələ də tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Omonimlərin mənasına görə də təsnifatı ilə bağlı fikirlər mübahisəlidir. Əvvəllər omonimləri təsnif edərkən qrammatik omonimlər leksik omonimlərin tərkibinə daxil edilirdisə, zamanla qrammatik omonimlər ayrıca qrup təşkil edərək müstəqil şəkildə öyrənilməyə başladı. Bu sahədə bir sıra alimlər tərəfindən tədqiqatlar aparılmışdır. Dissertasiya işində müxtəlif alimlər tərəfindən aparılan tədqiqatlara istinad edərək, qrammatik omonimlərin dildə işlənməsinə dair praktiki nümunələrlə izah verilmişdir. Bundan başqa istər qrammatika da, istərsə də leksikologiyada omonimiya hadisəsi ilə bağlı xarici və ölkə dil mütəxəssislərin işlərində əksini tapmış fikirlərdən, materiallardan istifadə olunmuşdur. Əsas və köməkçi nitq hissələri arasında mövcud olan qrammatik omonimlərin mənası və funksiyası nəzərə alınmışdır. Qrammatik omonimlərin söz və morfem tipinə dair müxtəlif nümunələrlə izah verilmişdir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı müasir ingilis dilində mövcud olan omonim sözlər, onların yaranma yolları, təsnifatı, xüsusən qrammatik omonimlərin dildə işlənmə xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetinə müasir ingilis dilində qrammatik omonimlik formalaşdıran sözlərin semantik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və funksional işlənmə yerlərinin aydınlaşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi ingilis dilində qrammatik omonimlərin funksional-semantik cəhətdən xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Tədqiqat işi aparılarkən Arnold, Smirnitski, Yule, Lyons, O.Musayev, A. Hacıyeva, L.Xanbutayeva və başqa xarici və ölkə alimlərinin

araşdırmalarına diqqət yetirilmiş və onların mövuya münasibət və fikirlərindən bəhrələnərək aşağıda qeyd olunan vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Müasir ingilis dilində omonimiya hadisəsinə toxunmaq;
- Leksik qeyri-müəyyənlik və yaxud ikimənalılığa səbəb olan omonimliyi

araşdırmaq;

- Omonim sözlərin formalaşmasında özünü göstərən xüsusiyyətlər;
- İngilis dilində omonimlərin mənbəyi kimi göstərilən məsələləri tədqiq etmək;
- Omonimlərin müxtəlif təsnifatı ilə tanış olmaq;
- Mənasına görə omonimlərin təsnifatına müəyyənləşdirmək;
- Leksik və qrammatik omonimlərini praktiki nümunələrlə izah etmək;
- Qrammatik omonimlik məsələsi aydınlaşdırmaq;
- Qrammatik omonimləri semantik cəhətdən tədqiq etmək;
- Qrammatik omonimləri funksional cəhətdən müəyyəmləşdirmək;
- Əsas və köməkçi nitq hissələri arasında mövcud olan qrammatik omonimləri

araşdırmaq;

- Müxtəlif nitq hissələri arasında mövcud olan qrammatik omonimlik halını praktiki nümunələrlə izah etmək.

Tədqiqatın nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat əsasən təsvir və analiz metodları əsasəndə aparılmışdır. Dil faktlarına əsasən sinxron bəzi məqamlarda isə diaxron aspektdən yanaşılmışdır. Tədqiqat aparılarkən rus, ingilis və azərbaycan dilçiliyində omonimiya hadisəsinə dair müxtəlif münasibətlər nəzəri əsas kimi götürülmüşdür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində müasir ingilis dilində mövcud olan qrammatik omonimlərin məna və funksional xüsusiyyətləri detallı şəkildə araşdırılmışdır. Həm əsas, həm də köməkçi nitq hissəsi kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradan sözləri xüsusi qruplarda birləşdirmək tədqiqat işinin yeniliyi hesab edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Omonimlərin öyrənilməsinin həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyəti vardır. Tədqiqatın nəzəri aspektdən əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, omonimlərin məna sərhəddinin müəyyən edilməsində xüsusi rola malikdir. Dildə geniş işlədilməsini nəzərə alaraq omonimlərin öyrənilməsinin praktiki

əhəmiyyəti danılmazdır. Dil istifadəçiləri dildə çaşqınlığa səbəb olacaq halların qarşısını almaq üçün tədqiqat işinə müraciət etməklə omonimlər və onlar mənə fərqlərini aydınlaşdırırlar. Tədqiqatın nəticələri seminar, praktiki məşğələ zamanı istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin məzmunu ilə bağlı Leksik qeyri – müəyyənlik mövzusunda elmi məqalə çap olunmuşdur. Məqalənin məzmunu dissertasiya işinin birinci fəslində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş hissədə tədqiqat mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır, dissertasiya işinin elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti aydınlaşdırılır. Tədqiqatın quruluşu barədə ümumi məlumat verilir.

Dissertasiyanın İngilis dilində omonimiya adlı **birinci fəslində** dilçilikdə omonimiya hadisəsi, müxtəlif dilçilərin dilçilik görüşlərində omonimlərin yeri haqqında məlumat öz əksini tapır. Bundan başqa qeyri-müəyyənlik və ya ikimənalılıq məsələsinə müxtəlif perspektivdən yanaşılmış, omonimlərin müxtəlif təsnifatı verilmişdir. Birinci fəsil 3 yarımfəsildən ibarətdir: Leksik qeyri-müəyyənlik və yaxud ikimənalılıq, omonimlərin təsnifatı və omonimlərin mənbələri. Hər bir yarımfəsildə nəzəri məlumatlar praktiki nümunələrlə əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın Qrammatik omonimlərin funksional-semantik xüsusiyyətləri adlanan **ikinci fəslində** omonimlərin mənə meyarına uyğun detallı təsnifi verilmişdir. Qrammatik omonimlər omonimlər xüsusi bir növü kimi göstərilmiş və qrammatik omonimlik yaradan sözlər də xüsusi başlıq altında qruplaşdırılmışdır. İkinci fəsil omonimlərin növləri və qrammatik omonimlərin işlənmə xüsusiyyətləri başlıqlı iki yarımfəsildən ibarətdir.

Nəticə hissəsində dissertasiya işinin nəzəri və praktik məsələlərlə bağlı nəticələr öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat siyahısında tədqiqat işində istifadə olunmuş mənbələr müvafiq dillərdə öz əksini tapmışdır.

I FƏSİL

İNGİLİS DİLİNDƏ OMONİMİYA

İnsanların düşüncə tərzini, sahib olduğu biliklər zaman keçdikcə daha da inkişaf edir. Qazanılmış yeni biliklər düşüncənin daha da dərinləşməsinə və inkişafına gətirib çıxarır. Şübhəsizdir ki, düşüncənin inkişafına dil də təsir edir. Sepir, Uorf kimi məşhur dilçilərin dilçilik görüşlərində dilin düşüncəyə təsiri mövzusunda geniş, dərin izah verilib və insan dilinin təfəkkürü ilə bağlı olduğunu sübut edilmişdir. Düşüncələr dil vasitəsilə ifadə olunduğuna görə düşüncəni dilsiz təsəvvür edə bilmərik. Dil həyatımızda vacib rol oynayır. Hər bir insan necə hiss etdiyini, nə düşündüyünü başqalarına çatdırmaq və ya yeni biliklərə yiyələnmək, öyrənmək istədikdə müəyyən vasitədən istifadə edir ki, dil də bildiyimiz kimi ən başlıca ünsiyyət vasitəsidir. Bizi əhatə edən ətraf- aləmdə baş verən hadisələrə, obyektlərə dil vasitəsilə reaksiya verir, münasibət bildirmə bilirik. Afad Qurbanov “Ümumi dilçilik” kitabında qeyd edir: “Dil insanın bütün fəaliyyət dairəsini əhatə edir. Elə bir sahə yoxdur ki, insan orada dilə müraciət etməsin. Dil insanın sosial tələblərini ödəmək, qazanılmış nailiyyətləri möhkəmləndirmək və başqalarına çatdırmaqda əvəzsiz vasitədir” [5, s.11]. İnsan var olduqca onun dilə olan ehtiyacı da dəyişməz qalacaqdır.

İnsanların həyatında baş verən yeniliklər dilin lüğət tərkibinə də öz təsirini göstərir. Nəticə olaraq xüsusilə də texnologiyanın inkişafı ilə bağlı dilə yeni sözlər daxil olur, bir sıra sözlər işlək funksiyasını itirir, yeni sözlərlə əvəzlənməyə baş verir. Beləliklə, dilin lüğət tərkibi sürətli şəkildə inkişaf edir və təkmilləşir. Qeyd etməliyik ki, yeni sözlər dilin daxili qayda-qanunlarına uyğun gəlməlidir. Əks halda yeni yaranan sözlər dil daşıyıcıları üçün anlaşılmaz olar. Dilin lüğət tərkibinin zənginliyindən asılı olmayaraq dildə hər bir anlayışı ifadə etmək üçün müvafiq söz mövcud deyil. Üstəlik insan beyni də bu qədər informasiyanı yadda saxlamaq iqtidarında deyil. Buna görə də dildə bir sözlə müxtəlif anlayışların ifadə edilməsi qaçınılmazdır. Yəni eyni fonetik struktura malik olan sözlər semantik cəhətdən müxtəlif mənalar ifadə edir. Bu hadisəyə biz tez-tez rast gəlirik. Xüsusilə də ingilis dilində bir sözün müxtəlif mənalar ifadə etdiyini görə bilirik. Bəzən bir sözün

müxtəlif mənalar ifadə etməsi çəşqınlığa səbəb olsa da, kontekst daxilində bu anlaşılmazlıq aydınlığa qovuşur. Sözlərin mənasının öyrənilməsi ilə dilçiliyin bir bölməsi olan leksikologiyanın semasiologiya şöbəsi məşğul olur. Buludxan Xəlilov bu mövzuya münasibət bildirərək yazır ki, mənası olan hər bir söz dilin semantik sistemini yaradır. Bu mənada dilin semantik sistemindən bəhs edən dilçilik şöbəsi semasiologiya adlanır [4, s.140].

Afad Qurbanov “ Ümumi dilçilik” kitabında bu mövzuya da toxunmuşdur. O qeyd edir: “ Semasiologiya dilin semantik sistemi haqqında linqvistik təlimdir. Dildə söz və ifadənin mənası, mənanın dəyişməsi- mənanın genişlənməsi, sözün məcazi mənə bildirməsi, çoxmənalılıq, omonimlik, antonimlik və sair kimi semasioloji məsələlərin tədqiqi semasiologiya şöbəsinin mövzusunu təşkil edir. Semasiologiya mənanın tarixi ilə məşğul olur” [6, s. 220-221].

Leksikologiyada dilçilər müxtəlif mənə çalarları ifadə edən sözləri müəyyən qruplara aid etmişlər. Belə ki, bir-birinə yaxın mənaları ifadə edən sözləri sinonimlər, mənaca ziddiyyət təşkil edən sözləri antonimlər, eyni cür yazılıb oxumasından asılı olmayaraq müxtəlif mənaları ifadə edən sözləri omonimlər adı altında birləşdirmişlər və sair. Müxtəlif mənə çalarları ifadə edən belə söz qrupları dili daha da zənginləşdirir və rəngarəng olmasına kömək edir. Belə mənə çalarları yarıdan sözlər dilçilikdə maraq oyadan məsələlərdən olmuşdur.

Omonimiya məsələsi tədqiqatçıların diqqət mərkəzindən kənarında qalmamışdır. Omonimlik anlayışı elm aləminə XVII əsrdə məlum olmuşdur. Yunan mənşəli “homonymous” sözündən götürülmüş və “homos” oxşar, “onoma” ad mənası ifadə edir və dilimizdə eyni ad anlamına uyğun gəlir. Qədim zamanlardan araşdırılan omonimlik məsələsi müasir dövrdə də dilçilər tərəfindən tədqiq edilir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq istər Azərbaycan, istərsə də dünya dilçiliyində omonimliyin tərif, növləri, təsnifatı ilə bağlı yekdil fikir yoxdur. Dil mütəxəssisləri öz dilçilik görüşlərində omonimlik məsələsinə müxtəlif izahlar vermişlər.

Adil Babayev qeyd edir ki, omonimlik eyni sözlə müxtəlif anlayışları ifadə edilməsi zamanı yaranır. Formaca eyni, məzmunca müxtəlif olan sözlərə omonimlər deyilir [1, s. 312].

Buludxan Xəlilov omonimləri belə şərh etmişdir: omonimlər bir-birilə əlaqəsi olmayan və mənə əlaqəsini çoxdan itirmiş məfhumları ifadə edən , eyni səs tərkibinə malik sözlərə deyilir. Deməli , eyni səslənməyə malik olan , müxtəlif mənəli sözlərə omonim sözlər deyilir [4, s. 163].

H.Həsənov belə izah edir ki, omonimlər mənəyə fərqlənən iki və ya bir neçə dil vahidinin səslənməyə uyğunluğu deməkdir. Omonimlər leksik mənələri müxtəlif , qrammatik mənələri həm eyni, həm də müxtəlif olan eyni fonetik tərkibli və yazılışca fərqlənməyən sözlərdir [2, s. 91].

Davletbayeva eyni formalı lakin mənəyə müxtəlif olan sözləri omonimlər adlandırır. Forma dedikdə səs forması və sözlərin yazılı forması nəzərdə tutulur [18, s.31].

İ.V. Arnold yazılışı və tələffüzü eyni olan lakin mənşəyinə, mənəsinə və bölgüsünə görə fərqlənən sözləri omonimlər adlandırır [15, s. 182].

Patzold və Qremley də omonimlik mövzusunda münasibət bildirmiş və qeyd etmişlər ki, omonimlər dedikdə eyni səslənən və eyni yazılan amma müxtəlif mənələri ifadə edən sözlər başa düşülür [22, s. 416].

Lyons qeyd edir ki, ənənəvi olaraq omonimlər eyni səs formalı müxtəlif sözlərdir. Leksəmlərin birdən çox forma aldığını nəzərə alaraq bunlardan bir neçəsini paylaşması normal hal sayılır [24, s. 144].

George Yule izah edir ki, omonimlər ayrı-ayrı tarixlərə və mənələrə malik olan , lakin təsadüfən eyni formaya malik olan sözlərdir [19, s. 336].

Omonim sözlər eyni səs tərkibinə və yazılışına görə çoxmənəli sözlərə bənzədilir. Bəzən dildə bu sözləri ayırmaq çətinlik yarada bilər. Buna görə də omonimlikdən danışarkən onu çoxmənəli sözlərdən fərqləndirmək məsələsinə də toxunmaq lazımdır. Çoxmənəli sözlərlə omonimləri bir-birindən fərqləndirmək üçün bəzi xüsusiyyətlər qeyd olunur. Bunlardan ən başlıcası sözlər arasında mənə əlaqəsinə diqqət yetirməkdir. Əgər sözlər arasında müəyyən mənə əlaqəsi varsa çoxmənəli söz hesab edilir. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, omonimlər sözlər arasında mənə cəhətdən əlaqə mövcud olmur.

Fəxrəddin Veysəlli dilçilik görüşlərində bu məsələyə belə şərh vermişdir: Çoxmənalı sözlərdə sonrakı mənalar birinciyə əsaslanır. Bu zaman ya forma ya da funksiya əsas götürülür, yəni metaforik əlaqə, bənzətmə əsas götürülür [8, s. 223].

Buludxan Xəlilov qeyd edir ki, omonimləri fərqləndirmək üçün omonim sözlərin sinonim və ya antonimini seçmək doğru üsuldür. Çünki bu xüsusiyyət çoxmənalı sözlərdə yoxdur. O əlavə edir ki, omonimlik müstəqil mənadır, çoxmənalılıq isə bir sözün mənə variantıdır [4, s. 165].

Adil Babayevin də yanaşması maraqlıdır. Onun fikrinə görə, həm çoxmənalılıq, həm də omonimlik eyni dil materialı əsasında müxtəlif təfəkkür elementlərinin işarəsidir, yəni eyni səs kompleksi müxtəlif mənaları ifadə edir.

Çoxmənalı sözlər eyni məfhumun və ya anlayışın işarədirsə, omonimlik müxtəlif müfhumun eyni işarəsidir. Çoxmənalı sözlər biri digərini yada salır yəni yaxın olur. Omonimlərdə isə bu cəhət yoxdur [1, s. 314].

Bir çox dillərdə rus, Azərbaycan, xüsusilə ingilis dilində omonimlərə rast gəlinməsi dilin zənginliyi baxımından da mütəxəssislər arasında fikir ayrılıqlarına səbəb olmuşdur.

Omonimlik hadisəsi hazırda həm Azərbaycan, həm də dünya dilçiliyində ən aktual məsələlərdən biri sayılır. Omonimlərin tədqiqi, təsnifi və fərqləndirilməsi kimi məsələlər böyük əhəmiyyət daşıyır və dilçilərin diqqət mərkəzindədir. Hər hansı bir dildə omonim sözlərin mövcud olması həmin dilin zəngin, rəngarəng olmasına işarə edir. Lakin bəzi mütəxəssislər bu fikrə zidd olaraq omonimlərin dili kəsəldirdiyini qeyd edirlər. Onlardan biri də A.A.Reformatskiyədir. Onun fikrinə görə omonimiya dilin lazımsız hadisəsidir. Omonim sözlər dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində xüsusi rol oynamır və dildə əhəmiyyətli rola malik deyil [10, s. 60].

Z.A.Tolmaçeva da Reformatskiyənin fikirləri ilə razılaşaraq, omonimliyi mənfi hal kimi dəyərləndirir [12, s. 29-30].

Mauler isə dildə omonimlərin mövcudluğunu dilin inkişaf göstəricisi kimi görür və omonimlərin mövcudluğunu təbii hal hesab edir [9, s. 6].

Beləliklə, İngilis dilində omonimlər və onların yaranması yolları müxtəlifdir. Omonimlərin mənbə müxtəlifliyinə də ingilis dilində rast gəlmək olar. Omonimlərin

yanarınma yolları, mənəbləri ilə bağılı ətraflı məlumət növbəti paraqraflarda veriləcəkdir.

1.1. Leksik qeyri-müəyyənlik və yaxud ikimənalılıq

Bir çox ədəbiyyatlarda leksik qeyri-müəyyənlik və ya ikimənalılıq anlayışlarına rast gələ bilərik. İngilis dilində bu anlayış "ambiguity" sözü ilə ifadə olunur. Qeyri-müəyyənlik dedikdə dildə daha ümumi desək işarələr sistemində birdən çox izahı olan işarələrin mövcud olduğu xüsusiyyət başa düşülür [47].

Kontekstin hərfi və ya məcazi olaraq bir şərh qəbul etdiyi vaxtlardan fərqli olaraq, qeyri-müəyyənlik bütün şərhələrin mənə kəsb etməsi halında baş verir [41].

Dildə qeyri-müəyyənlik hadisəsinə də müxtəlif dilçilər fikirlər söylənmişdir. Baxın fikrinə görə, "bir söz, ifadə və ya cümlə birdən çox mənə daşıyarsa, qeyri-müəyyəndir" [16, s. 124]. Leech qeyri-müəyyənliyi "sintaksis və mənə arasında bir çox əlaqə" kimi müəyyən edir [26].

Al-Sulaimaan "qeyri-müəyyənliyi bir sözə, cümləyə və ya birdən çox mənə və ya şərhə malik olan hər hansı dil ifadəsinə istinad edən linqvistik fenomen kimi tərif edir. Birdən çox təfsiri olan hər hansı linqvistik ifadənin altmışdan çox mənəsi olan "qaçmaq" sözündə olduğu kimi çoxmənalı olduğu deyilir" [13].

Qeyri-müəyyənliyin müxtəlif növləri vardır. Leksik qeyri-müəyyənlik, sintaktik qeyri-müəyyənlik, pragmatik qeyri-müəyyənlik və fonetik qeyri-müəyyənlik ayırd edilir. Bu hissədə leksik qeyri-müəyyənlik nədir və necə ifadə olunur, dilə necə təsir edir, hansı məqsədlə işlədilir kimi məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışacağıq.

Leksik qeyri-müəyyənlik dedikdə bir sözün iki və ya daha çox mənə ifadə etməsi başa düşülür. Buna semantik qeyri-müəyyənlik və ya omonimiya da deyilir. Situasiyadan asılı olaraq bir sözün müxtəlif mənələr ifadə etməsi bəzən qarışıqlığa səbəb olur. Leksik qeyri-müəyyənlik termini ilə yanaşı cümlənin quruluşundan asılı olaraq müxtəlif mənə ifadə etməsinə görə sintaktik qeyri-müəyyənlik, danışıqda tələffüzünə görə anlaşılmazlığa səbəb olan yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi qeyri-müəyyənliyin başqa bir növü fonetik qeyri-müəyyənliyə rast gəlinir.

Sintaktik qeyri-müəyyənlik bir cümlə daxilində iki və daha çox mənanın mümkün olmasıdır. Daha da aydın olması üçün aşağıdakı nümunələrə baxaq:
The chicken is ready to eat.

Bu cümlə iki mümkün mənanı ifadə edir. Toyuq yeməyə hazırdır. Toyuq canlı varlıq olaraq nəzərdə tutulur və yeməyə hazırdır. İkinci anlamda isə toyuq kimsə tərəfindən yeyiləcək yemək olaraq nəzərdə tutulur.

Ali said on Saturday he would go shopping.

Bu cümlə də qeyri-müəyyənlik ifadə edir. Bir mənada şənbə günüdür və nə vaxtsa Əli bazarlığa gedəcəyini bildirir və ya digər mənada bazarlığa gediləcək gün şənbə günüdür.

She drank water on the meadow.

Bu ifadə onun çəmənliyin üzərində olan suyu içdiyini bildirir və ya o çəmənlikdə oturub su içdiyini ifadə edə bilər.

Put the biscuits on the table in the kitchen.

Verilmiş cümlə iki mənada anlaşıla bilər. Həm peçenyeləri mətbəxdə stolun üstünə qoymaq, həm də stolun üstündə olan peçenyeləri mətbəxdə qoymaq anlamında istifadə oluna bilər.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi cümlələr iki cür və ya daha artıq mənada anlaşıla bilər. Belə cümlələrdə sintaktik cəhətdən qeyri-müəyyənlik müşahidə olunur.

Yule'un fikrinə görə praqmatika insanların müəyyən konteksdə nə demək istədiyini və eyni zamanda konteksin insanların dediklərinə necə təsir etdiyi kimi məsələləri tədqiq edir [20].

Cümlədə sözlərin mənası spesifik və konkret deyil, müxtəlif şərtlərə səbəb olursa, bu zaman praqmatik qeyri-müəyyənlik yaranır .Bəzi hallarda cümlənin qrammatik quruluşuna görə düzgün mənası anlaşılır . Bu zaman cümlənin bir neçə formada şərh edilməsi qeyri-müəyyənliyə səbəb olur.

Məsələn : *Do you want a cup of hot tea?*

Cümlədən görüldüyü kimi, bu ya informativ sualdır, ya da bir fincan isti çay hazırlamaq üçün rəsmi şəkildə edilən təklifdir.

Jack, What time is it, do you know?

Bu cümlə kontekstdən asılı olaraq müxtəlif formada başa düşülə bilər. Cümlənin məqsədi saatın indiki vaxtda neçə olduğunu soruşmaqdırsa bu onun semantik mənasıdır. Digər mənada isə hər hansı bir iş üçün gecikmiş şəxsə əsəb və narazılığı ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Leksik qeyri-müəyyənlik cümlədə bir sözün iki və daha artıq mənə daşması səbəbilə baş verir. Schane qeyd edir ki, leksik qeyri-müəyyənlik potensial olaraq hər hansı bir sözün obyektiv və ya lüğət mənasından çox olduğu zaman baş verir. Qeyri-müəyyənlik potensialdır, çünki yalnız müəyyən kontekstlərdə mənaların birdən çoxu mümkün ola bilər [30, s. 120].

Başqa sözlə desək, leksik qeyri-müəyyənlik sözün birdən çox ümumi qəbul olunan mənaya malik olması zamanı yaranır. Leksik qeyri-müəyyənlik bir cümlə və ya söz ardıcılığında mövcud olan sintaktik qeyri-müəyyənlikdən fərqlənir.

Məsələn: *“You know, somebody actually complimented me on my driving today. They left a little note on the windscreen; it said, ‘Parking Fine.’ So that was nice”*(English comedian Tim Vine) [51].

Verilmiş nümunə leksik qeyri-müəyyənliyə ən yaxşı misal ola bilər. Fine sözünün ingilis dilində cərimə, əla, zərif kimi bir çox mənaları olduğu məlumdur. Nümunədə cərimə anlamında istifadə edilsə də, komedian Tim tərəfindən əla mənasında başa düşülür və qeyri-müəyyənliyə səbəb olur.

My best friend, Emma, starts in two days. Bu cümlədə *start* sözü qeyri-müəyyənlik yaradır. Bir mənada Emma iki gün sonra hardansa gələ və ya gedə bilər, yəni yola düşmək mənasında. İkinci bir mənada isə nəyəsə başlamağa istinad edir. *Yesterday he advised me to go to the bank.* “Bank” sözü cümlədə qeyri-müəyyənlik yaradır. Pul çıxarmaq və ya kredit almaq kimi məsələlər üçün banka getmək və ya istirahət etmək üçün çay sahilinə getmək mənalarını verə bilər. Mənanın aydın olması üçün əlavə məlumata ehtiyac yaranır.

Məsələn: *He advised me to go to the bank to get loan.*

Leksik qeyri-müəyyənlik həmçinin semantik qeyri-müəyyənlik və ya omonimiya da adlanır. Çünki leksik qeyri-müəyyənlik omonimiya və çoxmənalılığın olmasından irəli gəlir. Bəzi ədəbiyyatlarda leksik qeyri-müəyyənlik bir yazı xətası

olaraq göstərilir. Semantik qeyri-müəyyənlik problemi danışanın məqsədinin anlaşılmasına səbəb olur ki, bu da oxucunu çaşqınlığa gətirib çıxarır. Ədəbiyyat sahəsində çalışan mütəxəssislər leksik qeyri-müəyyənliyin verdiyi üstünlüklərdən istifadə edərək bunu əsərlərində bilərəkdən yaradırlar. Bunu cinas sözlərin yaradılmasında görmək olar. Klassik ədəbiyyatda cinas sözlər istifadə olunmuş nümunələr olduqca çoxdur. Əsrlər boyunca yazıçılar maraqlı effekt əldə etmək üçün İngilis dilinin səsləri və mənaları ilə oynamışlar. Cinas sözlərə istər W. Şekspirin əsərlərində, istərsə də müasir poeziyada rast gələ bilərik. Aşağıdakı nümunələrə diqqət yetirək:

Panthino

Away, ass! You'll lose the *tide* if you tarry any longer.

Launce

It is no matter if the *tied* were lost; for it is the unkindest *tied* that ever any man *tied*.

Panthino

What's the unkindest *tide*?

Launce

Why, he that's *tied* here, Crab, my dog [39].

Verilmiş nümunə Şekspirin “Two gentlemen of Verona” əsərindəndir. Əsərdə cinas sözlərin homofon növündən uğurla istifadə edilmişdir. *Tied* sözü *bağlamaq* mənasında keçmiş zamanda istifadə edilib. *Tide* sözü isə ingilis dilində *dalğa*, *axın* mənalarını verir. *Tide* və *tied* sözləri müxtəlif mənalara malik olsa da, səslənməsi eyni olduğuna görə homofon sözlər adlanır.

Digər bir nümunəyə diqqət edək:

“ ‘Mine is a long and a sad *tale!*’ said the Mouse, turning to Alice, and sighing. ‘It is a long *tail*, certainly,’ said Alice, looking down with wonder at the Mouse’s *tail*; ‘but why do you call it sad?’ And she kept on puzzling about it while the Mouse was speaking” [37, s. 192].

Verilmiş nümunə Levis Carrollun “Alice’s adventures in Wonderland” əsərindəndir. Nümunədən də görüldüyü kimi əsərdə eyni səslənməyə malik , lakin

müxtəlif mənalar daşıyan *tail* və *tale* cinas sözlərindən istifadə olunub. Cinas sözlər sadəcə gülüş üçün deyil, oxuduqlarımızı fərqli nöqteyi-nəzərdən anlamaq və eyni zamanda yazıcının bacarığını dərinlən qiymətləndirmə imkanı verir. Cinas sözlər müxtəlif şəkildə təsnif oluna bilər. Cinas sözlərə 1) omofonlar, 2) omoqraflar, 3) mürəkkəb cinas, 4) visual cinas, 5) rekursiv cinas və başqaları aiddir [53].

1.Omofonlar eyni səslənməyə malik olsa da müxtəlif mənə daşıyan sözlərdir.

Məsələn:

Mercutio: “Nay, gentle Romeo, we must have you dance.”

Romeo: “Not I, believe me. You have dancing shoes. With nimble *soles*; I have a *soul* of lead. So stakes me to the ground I cannot move [40].

Verilmiş nümunədə *soul* və *sole* omofon sözlərdən istifadə edilib. Bu hissədə Romeo ruhunun ağırlığından və duyğularından danışır. O eyni zamanda bunu rəqs etmək qabiliyyəti və ayaqqabılarının dabanları ilə əlaqələndirir.

Yazıçılar əsərlərində yumoristik və düşündürən effekt yaratmaq üçün omofonlardan istifadə edirlər. İki və daha çox mənası olan sözlər istifadə edildikdə oxucunun mütləqni dayandıraraq verilmiş sözləri gözdən keçirmək və əsərdə yazıçı tərəfindən hansı mənənin seçildiyi haqqında düşünməsi lazım gəlir. Ən yaxşı yazarlar cinas sözlərdən qüsursuz şəkildə istifadə edir və onları təsvirlərə, dialoqlara və rəvayətlərə asanlıqla daxil edə bilirlər.

2.Omoqraflar isə yazılışı eyni mənaları fərqli olan sözlərdir. “They seemed to think the opportunity lost, if they failed to *point* the conversation to me, every now and then, and stick the *point*” [37, s. 560].

Verilmiş nümunədə *point* sözü müxtəlif mənalarda istifadə edilib. Birinci mənada *istiqlamət*, ikinci mənada isə *fikir*, *ideya* deməkdir.

Poeziyada da omoqraf sözlərdən istifadə edilir. Onlar da şeirdə yumoristik effekt yaradırlar. Verilmiş şeir *When Words Don't Fit – A Multiple Meaning Words Poem* omoqraflara ən gözəl nümunə sayıla bilər.

“...And the roar of the *bear*

Is too loud for me to *bear*

And I can't try to *pet*
 One, since it's not a *pet* !
 I'm not trying to be *mean* ,
 But what do these words *mean* ? [45].

Nümunədə bir neçə omoqrof sözlərə rast gəlirik. İlk misrada *bear* “ayı” mənasında, ikinci misrada isə “dözmək” mənasında istifadə edilib. Şeirdə *pet* sözünün də “tumarlamaq, nəvaziş göstərmək” və “ev heyvanı” kimi iki fərqli mənasından istifadə edilib. Son misralarda görüldüyü kimi *mean* sözü də omoqrof sözlər cütünü təşkil edir və sifət kimi “ xəsis, naxələf ”, feil kimi isə “ məna vermək” anlamında istifadə olunub.

3. Mürəkkəb cinas sözlər iki və daha çox cinas sözlər qrupunu özündə birləşdirir. “Why can a man never starve in the Great Desert? Because he can eat *the sand which* is there. But what brought *the sandwiches* there? Why, Noah sent *Ham*, and his descendants *mustered* and *bred* [32].

Nümunədə görüldüyü kimi, bir neçə cinas sözlərdən istifadə edilib.

sand which və *sandwich*

ham və *ham*

mustered/ mustard

bread / bred.

4. Vizual cinas sözlər emblem, logo, şəkil və digər qrafik simvollarında istifadə olunur. Vizual cinasları yazıda deyil şəkillərdə görə bilərik. Buna görə də vizual cinas sözlər dedikdə şəkilli yazılar nəzərdə tutulur.

5. Rekursiv cinas iki hissəli cinasdır. Buna görə də rekursiv cinası anlamaq üçün ilk olaraq cümlədə cinasın birinci hissəsini yəni nəyə işarə etdiyini başa düşmək lazımdır. Məsələn “ *May the fourth be with you* “ cümləsini başa düşmək üçün ilk öncə Ulduz döyüşlərində istifadə olunan *be force with you* ifadəsini və eləcə də 4 mayın ulduz döyüşləri gününə istinad etdiyini başa düşmək lazımdır. Görüldüyü kimi, qeyri-müəyyənlik yazıçı tərəfindən bilərəkdən yaradıldıqda ədəbiyyatda güclü bir vasitə ola bilər. Qeyri-müəyyən situasiyalar oxucunu əsərdə nə baş verəcəyini müəyyən etməyə istiqamətləndirir. Sözü və ya cümlənin verdiyi

müxtəlif mənələrdən hansının seçiləcəyi oxucunun şəxsi psixologiyası və yanaşmasından asılıdır.

Qeyri-müəyyənlik üzərində uzun müddət aparılan araşdırmalara görə mənələrin aktivləşdirilməsini nəzərə alaraq iki mümkün variant irəli sürülür:

1) Anlama prosesi yüksək səviyyədə interaktivdir, belə ki leksik keçid zamanı uyğun söz mənaları seçilir

2) Anlama prosesi müstəqildir, belə ki bütün leksik informasiya qəbul edildikdən sonra uyğun söz seçilir [25].

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatda, dilçilikdə, incəsənətdə, mediada qeyri-müəyyənlik ifadə edən sözlərdən geniş istifadə olunur. Belə sözlərin hansı mənada işləndiyini müəyyənləşdirmək üçün kontekst vacibdir. Bir neçə qeyri –müəyyənlik ifadə edən nümunəyə diqqət yetirək:

I forgot its mark. Bu cümləni eşidən dinləyici onu anlamaqda çətinlik çəkə bilər. Çünki *mark* sözünün müxtəlif mənə variantları varadır ki, bu da çaşqınlığa gətirib çıxarır.

I forgot its mark. (Mən onun qiymətini unutmuşam)

I forgot its mark. (Mən onun markasını unutmuşam)

Göründüyü kimi, *mark* sözü omonimlər qrupuna aiddir və konteksti bilmədən mənə variantlarından birini seçmək çətinidir.

She looks for the pass. (O keçidi axtarır)

She looks for the pass. (O bileti axtarır)

Verilmiş nümunədə *pass* sözü qeyri-müəyyənlik yaradır. Belə ki, yalnız kontekstin köməyi ilə biz cümlənin mənasını müəyyənləşdirə bilərik. İngilis dilində müxtəlif mənası olan digər bir sözə nəzər yetirək.

Letter - any of the symbols of an alphabet – hərf

Letter- a written communication, especially one sent in an envelope by mail or messenger – məktub

Let's learn letters. There are 26 letters in the English alphabet.

Bu cümləni oxuyan və ya eşidən şəxs əlifbada 26 məktub deyil, 26 hərf olacağını düşünüb *letter* sözünün *məktub* mənasında istifadə edildiyini anlayacaq.

Müxtəlif mənası olsa da sözün istifadə edildiyi kontekst iki mənalılığını aradan qaldırır və mənanı dəqiqləşdirir. Başqa bir nümunəyə diqqət edək :

Rumor had it that, for years, the government building had been plagued with problems. The man was not surprised when he found several spiders, roaches, and other bugs in the corner of the room [31, s. 650].

Verilmiş nümunədə *bugs* sözünü bir sistem və ya maşında nasazlıq və ya kiçik gizli mikrofon olaraq deyil istənilən növ həşərat üçün ümumi termin olaraq başa düşürük. Bunun səbəbi kontekstdir. Yəni kontekstdən asılı olaraq məna dəyişə bilər. Yuxarıda verilmiş nümunədə də istifadə edildiyi kontekstə görə bug sözü həşərat mənası ifadə edir. F.Kılıçkayaya görə kontekst adətən sözün mənasının aydınlaşdırılmasına kömək edir ki, biz sözün digər mənalılarını nəzərə almayaq. Əgər biz *su* haqqında danışanda stəkan sözündən istifadə etsək həmin kontekstdə sözün *eynək* mənası verməsi ağılımıza gəlməz. İçkini saxlayan konteyner ilə əlaqə kontekst tərəfindən avtomatik təmin olunur. Bununla belə, qeyri-müəyyənlik yaradan sözlərin mənasının aydınlaşmasında kontekstin rolu haqqında mübahisələr hələ də davam edir [21].

Qeyri-müəyyənlik məsələsi psixolinqvistlərin də maraq dairəsinə daxil olan məsələlərdəndir. Belə ki, onlar insanların qeyri-müəyyənliyə qarşı necə reaksiya verdiklərini araşdırırlar. Qeyri-müəyyənlik halına qarşı tolerant ola bilmək açıqfikirlik və yaradıcılıq üçün də vacib element sayılır.

1.2. Omonimlərin mənbələri

İngilis dilində omonimlərin mənbələrini araşdırsaq onların bir-birindən fərqli olduğunu görə bilərik. Bu da onu göstərir ki, omonimlərin mənbələri müxtəlifdir. Buraya çoxmənalı sözlər, ixtisar, fonetik dəyişikliklər, konversiya hadisəsi, alınma sözlər və səs təqlidi kimi mənbələr aiddir. Mənbələr fərqli olsa da, bir ortaq cəhəti var ki, qeyd olunan mənbələrin hər birində omonimlər iki və daha çox sözdən formalaşmışdır. Dilçilər bu məsələyə də öz tədqiqatlarında yer vermişlər. Əzizə Hacıyeva “İngilis dilinin leksikologiyası” kitabında omonimlərin fonetik

dəyişikliklər, alınma sözlər, ixtisar və konversiya kimi müxtəlif mənbələrini qeyd etmişdir [23, s. 171].

Omonimlərin mənbələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1) *Fonetik dəyişikliklər* tarixi inkişaf zamanı sözlərdə olan dəyişikliklərdir. Bu dəyişikliklərin nəticəsi olaraq müxtəlif tələffüzə malik iki və daha artıq sözlər eyni formada səslənərək omonim sözlər cütünü formalaşdırmışdır. Məsələn: *knight* və *night*. Bu sözlər qədim ingilis dilində omonim hesab edilmirdilər. Çünki *knight* yəni *cəngavər* sözünün ilk hərfi *k* qədim ingilis dilində indikindən fərqli olaraq tələffüz edilirdi. Müasir ingilis dilində isə *knight* sözünün ilk fonemi tələffüz olunmur və bununla *night* sözü ilə omonimlərin omofon sözlər cütünü formalaşdırır. Fonetik dəyişikliklər səbəbi ilə yaranan omonim sözlərə *write* feili ilə *right* sifətini də misal göstərə bilərik. Qədim ingilis dilində *write* sözü *written* formasında, *right* isə müvafiq olaraq *reht*, *riht* formasında olmuşdur. Başqa bir misal *to knead* və *to need* feillərini göstərmək olar. Qədim ingiliscədə *to knead* feili *cəngavər* sözü kimi tələffüz zamanı ilk hərf düşür. Fonetik dəyişikliyə görə müasir ingiliscə bu feillər omonimlik formalaşdırır.

2) *Alınma sözlər*. Omonim sözlərin digər bir mənbəyi başqa dillərdən alınan sözlər hesab olunur. Alınma söz fonetik adaptasiyanın sonuncu mərhələsində ya yerli ya da digər alınma söz hesabına çoxala bilər. Məsələn: Omonimlər qrupu formalaşdıran *rite(n)* - *right(adj)* - *to write (v)* sözlərdən ikinci və üçüncü sözlər milli mənşəli, birinci qeyd edilən *rite* sözü isə latın dillindən keçmiş alınma sözdür. Latın dilində bu söz müvafiq olaraq *ritus* şəklindədir. İngilis dilinin fonetik qaydalarına uyğunlaşmış *rite* formasını almışdır və tələffüzünə görə ingilis dilinin milli sözləri olan *right* və *write* sözləri ilə omonimlər qrupunu formalaşdırır. Daha bir neçə misala baxaq:

race- running

race- a distinct ethnical stock

Race sözü qədim ingiliscə *ras* formasında, fransız dilində isə *race* formasında istifadə olunmuşdur. Hal-hazırda isə bu sözlər omonim sözlər cütünü formalaşdırır.

piece - a portion of an object or of material

peace - the state of living in friendship

Piece sözü qədim fransızcada *pais*, *peace* sözü isə *pettia* formasında mövcud olmuşdur. Verilmiş sözlər ingilis dilinə keçərkən dilin fonetik qanunlara uyğunlaşaraq eyni tələffüz formasını almışdır. Bununla da ingilis dilində omofon sözlərə aid edilir.

bank – shore – sahil mənasında milli mənşəli sözdür

bank - a financial institution-bank mənası isə italyan dilindən alınmadır.

match - a game - oyun strength mənasında milli , *match - a slender short piece of wood used fo producing – kibrit fire* mənası fransız dilindən alınmadır. Verilmiş sözlər də əlavə yeni mənanın başqa dillərdən alınması nəticəsində omonim özlər formalaşmışdır.

3) *Word-building* Söz yaradıcılığı da omonimiyanın artmasında əhəmiyyətli rola malikdir. İngilis dilində söz yaradılığının müəyyən növləri vardır. Bunlardan məhsuldar söz düzəldici yollar hesab olunan *konversiya* və *ixtisar* eyni zamanda omonim sözlər formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də omonimlərin mənbələri sırasında göstərilir.

a) *Konversiya* sözlərə heç bir sözdüzəldici element əlavə etmədən söz düzəltmək vasitəsidir. Belə ki, əsas söz və ondan düzəlmiş digər sözlər morfoloji struktur və fonetik quruluşunda heç bir fərq olmadan müxtəlif nitq hissəsinə aid ola və mənalar ifadə edə bilirlər Belə omonimlər yəni yazılışı və deyilişi eyni olub fərqli mənalar ifadə etdiklərinə görə leksik-qrammatik omonimlər qrupuna aid edilir. Məsələn:

eye (n) - to eye (v); göz- maraqla baxmaq

comb (n) -to comb (v); daraq- daramaq

iron (n) -to iron (v) ; ütü, dəmir – ütüləmək

ape (n) – to ape (v) ; meymun - təqlid etmək, meymunluq etmək

work (n) – to work (v); iş , fəaliyyət – işləmək, çalışmaq

b) *İxtisar* ingilis dilində omonimlərin bir mənbəyi kimi də göstərilir. Nitq prosesində istər dildaxili, istərsə də dildənkənar faktorların təsiri ilə sözlər ixtisar oluna bilir. Bunun bir səbəbi də mümkün qədər qısa vaxtda daha çox informasiya

ötürməkdir. İxtisarla yaranan sözlər ixtisarın yerinə görə ön (apheresis), son (apocope) və orta (syncope) tiplərə bölünür.

Başlanğıc hissədən ixtisar olunan sözlər aferesis adlanır. Bu sözlərə misal olaraq *cycle*, *plane* sözlərini misal göstərə bilərik. *Cycle* sözü müvafiq olaraq *bicycle* sözünün, *plane* sözü isə *aeroplane* sözünün qısaldılmış formasıdır. Belə ki, yeni yaranmış sözlər mənə cəhətdən omonim formalaşdırır.

cycle – *velosiped*

cycle- *dövr*

plane – *təyyarə*

plane- *müstəvi, rəndə, rəndələmək*

Sondan ixtisar olunan sözlər apocope adlanır. Bu növə aid edilən sözlərə fan, ad sözlərini misal göstərmək olar.

Fan – *fanatic* sözünün ixtisar olunmuş formasıdır və müxtəlif mənalar daşıyaraq omonimlik yaradır.

fan- *azərkeş*

fan – *sərinkeş, ventilyator*

fan – *yelpikləmək*

Ad sözü isə *advertisement* sözünün qısaldılmış formasıdır.

ad - *elan, reklam*

ad - *miladdan sonra; bizim era*

Ortadan ixtisar olunan sözlər ixtisarın syncope növünə aid edilir. Bu növdə sözü formalaşdıran hərflərin ortadan ixtisar edilməsi ilə yeni sözlər yaranır. Bu qrupa daxil olan sözlər əsl söz ilə eyni mənaya malik olur.

Məsələn:

influenza (flu) – *qrip*

spectacles (specs) – *gözlük*

refrigerator (grif) - *soyuducu*

fantasy (fancy) – *fantaziya və s.*

c) *Sound imitation* İngilis dilində məhsuldar yollarla yanaşı sözdüzəltmənin qeyri-məhsuldar növləri də ayırd edilir. Bu qrupa səs dəyişməsi, vurğu dəyişməsi, səs

imitasiyası kimi bir sıra yollar aiddir. Bunlardan səs imitasiyası omonimlərin inkişafında müəyyən rol oynayır və omonim mənbələri sırasında göstərilir. Səs təqlidinin köməyiylə yaranan yeni sözlər digər sözlərlə omonim sözləri formalaşdırır [50].

Məsələn :

bang (n) – a loud , sudden noise - qəfil səs , güclü səs (onomatopoeic word)

bang (n) - a fringe of hair combed over the forehead – tel

bang (v) – to put down forcefully – döyəcləmək

mew (v) – the sound a cat makes - miyovlamaq (onomatopoeic word)

mew (n) - a cage, especially for trained hawks - qəfəs

crash (n) – vehicle accident – qəza

crash (n) - a loud sudden noise made for example smth breaking (onomatopoeic word)

crash (n) – linen cloth – kətan parça

4) *Çoxmənalı sözlər* omonimlərin inkişafı üçün əsas mənbələrdən hesab edilir. Bu yuxarıda qeyd etdiyimiz hallardan fərqlənir. İki və ya daha çox omonim sözlər eyni sözün müxtəlif mənalardan mənbə götürərək formalaşa bilər bir halda ki, həmin sözün semantik quruluşu bir neçə hissəyə parçalanmış olsun. Omonimlərin formalaşmasının bu növü bölünmüş çoxmənalılıq və ya çoxmənalılığın parçalanması adlanır. İngilis dilində buna *split polysemy* deyilir. Belə ki, çoxmənalı sözün semantik strukturu elə bir sistem formalaşdırır ki, bu sistem daxilində çoxmənalı sözün bildirdiyi mənalər məntiqi cəhətdən bir-biri ilə əlaqələnmiş olur. Yəni çoxmənalı sözün əsas mənasına əsaslanaraq digər mənalər yaranır. İngilis dilində çoxmənalı sözlərin üstünlük təşkil etdiyi məlumdur. Bir nümunəyə baxaq:

table – a piece of furniture

table – food put on the table

table- the persons seated at the table, etc.

Sözün *masa, masanın ətrafında oturan insanlar, masaya qoyulan yemək* və digər mənalara vardır. Lakin sözün əsas mənası masadır və digər mənalara isə əsas

məna əsasında formalaşan ikinci mənələrdir. Əgər sözün əsas mənası sözün semantik quruluşdan itə digər mənələr arasında əlaqə kəsilmiş olar. Bu da sözün mənələrinin bir-birindən uzaqlaşmasına, bir-birindən asılı olmayan müstəqil vahidlər kimi qəbul edilməsinə səbəb olacaq. Aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirək:

board - a piece of wood- taxta

board - a group of people who have power to make decisions and control a company or other organization (oxford) –iclas

board - the meals that are provided when you stay in a hotel, guest house, etc.what you pay for the meals – yemək (oxford)

board - to get on or into a ship- gəmiyə minmək

Göründüyü kimi, verilmiş sözün mənələri arasında əlaqə və ya bənzərlik yoxdur. *Board* sözünün “yemək” və “masa” mənələri *table (stol)* sözünün mənasının inkişafı ilə əlaqələndirilir. Yəni yeməyin masada servis edilməsi, məsul şəxslərin masa ətrafında müzakirələr aparması kimi. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, parçalanmış çoxmənəlilik yəni “split polysemy” bir çox alimlər tərəfindən omonimlərin mənbəyi kimi qəbul edilmir. Çünki meyarlar qeyri-dəqiq olduğuna görə sözün mənasının parçalanmaya məruz qalıb – qalmadığını anlamaq çətindir.

1.3. Omonimlərin təsnifatı

Dil elə bir şeydir onu öz halında, olduğu kimi saxlamaq qeyri-mümkündür. Dilin daxili qayda-qanunlarının nə qədər güclü olmasından asılı olmayaraq, dildə dəyişkənlik qaçılmazdır. Dil daima inkişaf edir və dili təşkil edən səslər, sözlər, söz birləşmələri, cümlələr və qrammatik əlaqələr də inkişaf edir, dəyişikliyə uğrayır və zənginləşir. Dilin inkişafı daxili və xarici faktorlarla əlaqələndirilir. Xarici faktorlar dedikdə insan cəmiyyətinin inkişafı, xüsusilə də dillərin bir - biri ilə kontaktını misal göstərə bilərik. Daxili faktorlara dilin daxili imkanları hesabına dilə yeni vahidlərin daxil olması nəzərdə tutulur. Hər bir dil sözyaratma imkanına malikdir. Dildə mövcud olan söz əsasında yeni sözlərin yaranması omonimiyanın əsas mənbəyi kimi maraqlı doğurur. Dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər bəzən işləkliyini itirib

köhnəlmiş sözə çevrilə və ya dilə yeni sözlər daxil ola bilər. Dilin lüğət tərkibini təşkil edən sözlər müəyyən mənə daşıyır. İngilis dilində təkmənəli sözlərə az rast gəlinir. Sözlərin yalnız bir mənə bildirməsi təkmənəlilik adlanır ki, buna da leksikologiyada monosemiya deyilir. Sözlərin birdən çox mənəyə malik olması ingilis dili üçün xarakterik haldır. Bu dil hadisəsi isə dilçilikdə polisemiya adlanır. Leksikologiya sahəsi ilə məşğul olan dilçilər dildə müxtəlif mənə çalarına malik olan sözləri müəyyən qruplara aid etmişlər. Belə ki, müxtəlif mənələr ifadə edən sözləri mənə çalarına görə sinonim, antonim, omonim və onların yarımqrupları adı altında birləşdirmişlər.

Çoxmənəlilik dildə müxtəlif səbəblərdən yaranır. Dilin semantik inkişafı zamanı mənə komponentlərində də müəyyən dəyişiklik müşahidə olunur. Afad Qurbanov “Ümumi dilçilik” kitabında yazır: “Sözün mənəsində bir müddət əsas olan komponent başqa bir tarixi inkişaf prosesində qeyri-əsas rola düşə bilər. Sözlərin semantik quruluşunun bu cür dəyişməsi dildə sözün yeni mənə qazanmasına səbəb olur. Buradan da sözlərin çoxmənəliliyi prosesi meydana çıxır [6, s. 225].

Buludxan Xəlilov qeyd edir ki, dildəki sözlər əvvəl təkmənəli olmuşdur. Müəyyən tarixi dövrdən sonra çoxmənəliliyə doğru inkişaf etmişdir. “ Əşya və hadisə haqqında təsəvvür dərinləşdikcə əşya və hadisələr insan təfəkküründə bir neçə əlamətinə, keyfiyyətinə görə möhkəmlənir. Əşya və hadisələrin bu əlamət və keyfiyyətlərinin başqa sözlə ifadə olunmasına zərurət yaranır. Bu zaman söz təkmənəlilikdən uzaqlaşaraq çoxmənəliliyə yaxınlaşır” [4, s.159].

Çoxmənəlilikdə məcazilik özünü göstərir. Sözün əsas mənəsi onun həqiqi mənəsi, bu mənəyə əsaslanaraq yaranan törəmə mənələr isə məcazi mənə sayılır. Çoxmənəlilik dilin inkişafı üçün vacibdir. Bu proses tədricən baş verir ki, bu da dilin lüğət tərkibini zənginləşdirir. Omonimlər isə eyni səslənməyə malik olsa da, mənə əlaqəsini itirmiş sözlərə deyilir. Yəni omonimlik müstəqil mənədir, çoxmənəlilik isə bir sözün mənə variantlarıdır. İngilis dili omonimlərlə zəngin dildir. Bunun əsas səbəbi söz köklərində olan bənzərlikdir. İngilis dilində sözlərin əksəriyyəti çoxmənəli xarakterə malik olduğundan bu dildə təkmənəli sözə rast gəlmək çətindir. Lüğətdə

baxsaq əksər sözlərin birdən çox mənası olduğuna rast gələrik. Bir neçə nümunəyə diqqət edək:

Book (n) - kitab

Book (n) – kitabça

Book (v) – sifariş etmək

Gördüyümüz kimi, birinci və ikinci məna arasında yaxınlıq olsa da üçüncü məna tamam fərqlidir.

Light (n) – işıq

Light (v) – yandırmaq

Light (adj) – yüngül

Verilmiş nümunədə məna çalarları arasında fərq aydın nəzərə çarpır. *İşıq* ismi ilə *yandırmaq* feili arasında müəyyən məna əlaqəsi özünü göstərsə də, sözün digər mənası fərqlidir. Bəs necə olur ki, sözlər belə məna müxtəlifliyini özündə daşıyır. İngilis dilində omonimlərin inkişafının müxtəlif səbəbləri vardır. Sözlərinin əksəriyyətinin təkhecalı olması göstərilən amillər arasında yer alır. Əsas səbəb olaraq isə ingilis dilinin analitik quruluşa sahib olmasını qeyd edə bilərik. Cümlədə sözlər arasında əlaqə köməkçi sözlər və ya söz sırası vasitəsilə həyata keçirilir. İngilis dilində söz yaradıcılığına diqqət etsək konversiya vasitəsilə söz yaradılması hadisəsinin geniş yayıldığını görə bilərik. Konversiya ingilis dilində məhsuldar söz düzəltmə vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də omonimlərin əsas mənbəyi kimi də çıxış edir.

İngilis dilinin başqa dillərin təsirinə məruz qalması da omonimlərin yaranmasına şərait yaratmışdır. V.Arnold omonimlərin yaranması ilə bağlı bir neçə səbəb qeyd etmişdir.

1) Müxtəlif məna çalarına malik çoxmənalı sözlərin parçalanması ilə yaranan omonimlər

2) Müxtəlif mənşəli iki və daha artıq sözün təsadüfi olaraq tələffüzü üst-üstə düşdükdə kovergent səs dəyişimi ilə ortaya çıxan omonim qrupu [15, s. 188].

Çoxmənalı sözlərin nəyə əsasən parçalandığını aşkara çıxarmaq çətindir. Belə sözlərdə əvvəlkindən tamamilə fərqli yeni mənanın yaranması ilə əsas sözün

parçalanması baş verir. Yeni yaranmış mənə özünəməxsus semantik quruluşa sahib olur. Çoxmənalılığın parçalanması ingilis dilində split polisemiya adlanan hadisə haqqında daha öncəki paraqrafda ətraflı şəkildə bəhs etmişik. Çoxmənalılığın parçalanması omonimlərin əsas mənbələri sırasındadır. Bir sıra sözlər mənşəyinə görə eynilik təşkil etsə də, müəyyən səbəblərdən tarixi dövr ərzində həmin sözlər öz mənalarını itirmişlər. Omonimlərinin yaranması və inkişafının bir səbəbi kimi də bu işin mütəxəssisləri zaman keçdikcə sözlərin bir-birindən fərqli tələffüz edilməsini əsas götürmüşlər.

Ümumi bir nəticəyə gələrək ingilis dilində omonimiyanın yaranması və inkişafı aşağıda qeyd olunan faktorlarla əlaqələndirilir.

- 1) İngilis dilinin analitik quruluşa malik olması;
- 2) İngilis dilində təkhecalı sözlərinin üstünlük təşkil etməsi;
- 3) İngilis dilində müstəqil söz formalarının üstünlük təşkil etməsi;
- 4) Çoxmənalılığın yüksək inkişafı.

Omonimlər müəyyən xüsusiyyətlərinə görə təsnif olunur. Mənşəyinə görə omonimlər tarixi və etimoloji qruplara ayrılır. Tarixi omonimlər split polisemiya, yəni çoxmənalılığın parçalanması nəticəsində yaranmış, müəyyən dövrdən sonra iki və daha artıq müstəqil vahidlərə ayrılmış sözlərdir. Məsələn:

plant (n) – a living organism – bitki

plant (n) – an industrial factory – fabrik

plant (v) – to place in the ground - əkmək

bear (v) – to tolerate smth - dözmək

bear (v) – to carry the weight – daşımaq

bear (n) – a kind of animal - ayı

Etimoloji omonimlər isə yazılışı və deyilişi eyni olub , mənşəyinə görə fərqlənən omonim sözlər hesab edilir [18].

Omonimlər təsnifatı mövzusunda bir çox dilçilər öz tədqiqatlarında yer vermişlər. Smiritski, Lyons, Skeat, Arnold və başqa dilçilər omonimlərin müxtəlif təsnifatını vermişlər. Ən geniş yayılmış və qəbul edilmiş təsnifat V.Arnolda aiddir. O ononimləri tam omonimlər, omofon və omoqraflara ayırmışdır [15, s. 184-185].

Tam omonimlər yazılışı və deyilişi eyni olan amma mənasına görə fərqlənən sözlərdir.

watch (v) – to look at attentively over a period of time – izləmək

watch (n) - a small timepiece – qol saati

hawk (n) – a bird with broad rounded wings and a long tail – şahin

hawk (v) – to clear one’s throat – boğazını arıtlamaq

drop (v) – to fall vertically – düşmək, salmaq

drop (n) – a small round-shaped of liquid – damcı

Omofonlar səslənməsinə görə eyni olub, mənası və yazılışına görə fərqlənən sözlərdir.

Omofon sözü yunan dilindəndir. “homo” eyni, “phone” səs deməkdir [43].

Omofonlar haqqında təkcə Arnold deyil eyni zamanda Yul, Bally, Smirnitski, Blumfeld, Riçter və başqaları fikirlər söyləmişlər.

İngilis dilində omonimlərin ən geniş yayılmış növü omofonlar hesab edilir. Nümunələrə baxaq :

bye – short for goodbye – sağol

buy – to obtain in exchange for payment - almaq (pulla)

sea – salt water that covers most of surface – dəniz

see – to perceive with the eyes – görmək

pair – a set of two things used together – cüt

pear – a type of fruit – armud

mail – letters conveyed by postal system – poçt

male – refers boy, man – kişi

İngilis dili fonetik dil olmadığından səs və hərflər arasında birbaşa əlaqə mövcud deyildir. Buna görə orfoqrafiyasına görə bir-birində fərqlənən sözlər eyni cür səslənə bilər. Bu hal bəzən çəşqınlığa səbəb olur. Yazıçılar, söz sənətkarları bu haldan ədəbiyyatda peşəkarlıqla istifadə edərək mükəmməl cinaslar yaradırlar. Buna görə də omofon sözlərə poeziyada tez-tez rast gələ bilərik. Venicebard tərəfindən yazılmış “Where truth ‘s wind blew “ adlı şeirə baxaq: [46]

Sole owner am I of this sorry soul ...

pour out corruption's slag from every *pore* —
whole slates scrape clean! they leave no gaping *hole*.
Role that I've played, loose grip! while back I *roll*,
 or dodge each wave, or with firm grip on *oar*
bore through this sea, snout down, just like the *boar*.

Poeziyadan verilmiş nümunədə bir neçə omofon sözlərə rast gəlirik. Yazar omofon sözlərdən ustalıqla istifadə etmişdir. Belə ki , şeirdə istifadə edilmiş sözlərdən *sole* və *soul*, *pour* və *pore*, *whole* və *hole*, *role* və *roll*, *or* və *oar*, *bore* və *boar* omofon sözlər cütünü təşkil edir. Verilmiş sözlər eyni səslənsə də müxtəlif mənaları ifadə edir.

sole – *one and only* – *tək*

soul – *the spiritual part of human* – *ruh*

pour – *flow rapidly* – *tökmək*

pore - *a minute opening in a surface, especially the skin or integument of an organism, through which gases, liquids, or microscopic particles can pass* – *məsamə*

whole – *all of entire* – *bütöv*

hole – *a hollow place in a solid body or surface* – *dəlik*

role – *the proper activity of person* – *rol*

roll - *-a movement in which someone or something turns or is turned over on itself* - *gəzmək, diyirlənmək*

or – *conjunction, used to link alternatives* – *və ya , yaxud*

oar - *a pole with a flat blade, pivoting in an oar lock, used to row or steer a boat through the water* – *avar*

bore – *to make a hole in smth , especially with revolving tool* – *qazmaq*

boar – *domestic male pig* – *qaban*

Omoqraflar isə yazılışı eyni olub, mənasına və bəzən də səslənməsinə görə fərqlənən sözlərdir. *Omoqraf* sözü də yunan mənşəlidir. “ *homos*” eyni, “ *grapho*“ yazmaq deməkdir.

bow [*bau*] – *to bend oneself as a gesture or respect* - *əyilmək*

bow [bou] – a weapon made of a curved piece of wood used for shooting arrows

– *yay*

lead [li:d] – to guide or conduct – rəhbərlik etmək

lead [led] – a heavy metal element – qurğuşun

live [liv] – to be alive , to have a life – yaşamaq

live [laiv]- being in existence, actual – canlı

wind [waɪnd] – to encircle, to turn coils of smth around – dolamaq, qıvrılmaq

wind [wind] – real movement of atmospheric air – külək

Omoqraflardan bədii ədəbiyyatda da geniş istifadə edilir. Yazıçılar omoqraf cinas sözlərdən istifadə edərək əsərlərində yumoristik və düşündürücü effekt yaradırlar. Poeziyadan bir nümunəyə diqqət edək:

I have such a *fit*

When these words don't *fit* !

Like when all through the *spring*

All the deer jump and *spring* ,

And the lions feel they *might*

Want to show I have such a *fit*

When these words don't *fit* !

Like when all through the *spring*

All the deer jump and *spring* .

And the lions feel their strength and *might* [52].

Nümunədə *fit*, *might*, *spring* kimi omoqraf sözlərdən istifadə edilib.

fit (n) - a sudden attack of illness when someone cannot control their movements and becomes unconscious – ürəkkeçməsi, baygınlıq

fit (v) - be of the right shape and size for – uyğun gəlmək

might (v) – denotes perhaps – ola bilər

might (n) – power or strength – güc

spring (n) - season - yaz, bahar

spring (v) - move or jump suddenly or rapidly upward or forward – tullanmaq, hoppanmaq

C.Lyons omonimləri mütləq və ya tam və natamam qruplara ayırır. O qeyd edir ki, mütləq omonimlər mənə ilə əlaqəli olmur. Lakin belə omonimlərin bütün formaları yazılışına və deyilişinə görə eyni olur. Belə eyni formalar qrammatik cəhətdən ekvivalent hesab edilir. Grammatik ekvivalentlər eyni söz sinfinə aid olur, eyni sintaktik funksiya daşıyır və eyni qrammatik mühitdə meydana gəlir [27, s.396].

Məsələn :

mail (n)-armour made of rings or chains – zireh

mail (n)-posted letters and parcels - poçt

seal (n)—'a sea animal' – suiti

seal (n)—'a design printed on paper by means of a stamp'. – möhür, plomb

“*seal, seal's, seals, seals*” paradigması hər iki söz üçün eynidir və təhlil etdiyimiz sözün hansı olmasına dair heç bir ipucu vermir. Natamam omonimlər müxtəlif nitq hissələrinə aid olan söz formalarında müşahidə edilir. Yalnız bu o demək deyil ki, natamam omonimlər eyni nitq hissəsinə aid ola bilməz. Tam omonimlərdən qrammatik ekvivalentliyin olmaması ilə fərqlənir.

Lie (lay, lain) — 'to be in a horizontal or resting position – uzanmaq

lie — 'to make an untrue statement - yalan danışmaq

visit (v)-to see a person or a place for a short time-baş çəkmək, ziyarət etmək

visit (n)-a period of time when somebody goes to see a person or a place-səfər, ziyarət

Professor məşhur dilçi Smirnitski omonimlərin detallı təsnifatını vermişdir. Onun təsnifatına görə omonimlər tam və natamam olmaqla iki böyük qrupa ayrılır. Onun fikrinə görə eyni mənanı bildirib , eyni paradigmaya malik sözlər tam leksik omonimlərdir [11, s.260].

Məsələn :

miss (v) - fail to reach, or come into contact with – gecikmək, ötürmək

miss (v) - notice the loss or absence of - darıxmaq

soft (adj) - not hard or firm to the touch - yumşaq

soft (adj) – not loud , forceful – ahəstə

ball (n) - any object in the shape of a sphere, especially one used as a toy by

children or in various sports such as tennis and football – top

ball (n) - a formal social gathering for dancing – bal

Natamam omonimlər yazılışına görə eyni olan, səslənməsinə və mənasına görə fərqlənən sözlərə, həm də səslənməsinə görə eyni olub yazılışına və mənasına görə fərqlənən sözlərə deyilir. Dilçilikdə birinci qrup sözlərə omoqraflar, ikinci qrupa daxil olan sözlərə isə omofonlar adı verilib. Professor Smirnitski natamam omonimləri üç yarımqrupa bölmüşdür. Belə ki, onun təsnifatında natamam omonimlər sadə leksik-qrammatik natamam omonimlər, mürəkkəb leksik-qrammatik natamam omonimlər və natamam leksik omonimlər qruplarına ayrılır. Sadə leksik-qrammatik natamam omonimlər eyni nitq hissəsinə aid olur. Onların paradıqmaları bir-birinə bənzəsə də, heç vaxt eyni formada olmurlar. Aşağıda verilmiş nümunələrə diqqət yetirək:

lay (v) - to put, place – qoymaq, yerləşdirmək

lay (v) - past indefinite form of the verb “ to lie ” – to rest in a horizontal position – uzanmaq

found (v) - to establish - əsasını qoymaq

found (v) - past indefinite form of the verb “ find ” – to discover- tapmaq

bound (v) – to jump – hoppanmaq

bound (v) – past indefinite form of the verb “ bind “ – to tie – bağlamaq

Mürəkkəb leksik-qrammatik natamam omonimlər isə eyni paradıqmaya malik amma fərqli nitq hissələrinə aid olan omonim sözlərdir. Nümunələrə baxaq:
rose (n) a kind of flower - qızılgül

rose (v) - past participle form of the verb “ rise “

left (adj)- sol

left (v) - past participle form of the verb “ to leave “

bit (n) - a small piece, part, or quantity of something – hissə, parça

bit (v) - past participle form of the verb “ bite “

Natamam leksik omonimlər müxtəlif paradıqmaya malik və eyni nitq hissəsinə aid olan sözlər hesab edilir. Aşağıdakı misallara diqqət edək:

can - preserve (food) in a can – konservləşdirmək

can – canned – canned

can – be able to – modal verb

lie (v) - to rest in a horizontal position – uzanmaq

lie –lay- lain

lie (v) – to give false information – yalan danışmaq

lie – lied – lied

Mənasına görə omonimləri leksik, leksik-qrammatik və qrammatik növlərə ayırırlar. Leksik omonimlər ancaq leksik mənasına görə fərqlənən omonimlər hesab edilir. Bütün qrammatik formalarda eyni qalır. Məsələn:

old (adj) - having lived for a long time - qoca, yaşlı

old (adj) - belonging only or chiefly to the past - qədim

Leksik – qrammatik omonimlər müxtəlif nitq hissəsinə aid olur. Məsələn, *contract (n) - a written or spoken agreement - müqavilə*

contract (v) – to decrease in size, number - daraltmaq

build (n) - the dimensions or proportions of a person's body – boy-buxun

build (v) – to construct – tikmək

Qrammatik omonimlərə isə qrammatik formalarda rast gələ bilərik. Əksər feillərin paradiqmalarında keçmiş zaman forması keçmiş feili sifət ilə omonimdir, məsələn *played – played, asked - asked* və s.

İsmlərin paradiqmasında biz adətən yiyəlik hal və ümumi cəm halının omonim formalarına rast gəlirik, məsələn *sister's – sisters, brother's – brothers* və s. Bu barədə növbəti fəsilə ətraflı məlumat verəcəyik.

Bəzi dilçilər müasir ingilis dilində sözlərin qrafik formasının da səs forması qədər vacib olduğunu və omonimlərin təhlili və təsnifatında nəzərə alınmalı olduğunu iddia edirlər [49].

Buradan belə nəticə çıxır ki, omonimlərin təsnifatında hər üç cəhəti nəzərə almaq lazımdır: səs forması, qrafik forma və məna.

II FƏSİL

QRAMMATİK OMONİMLƏRİN FUNKSIONAL-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Omonimlərin təsnifatı ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər mövcuddur. Dilçilikdə omonimlərin dörd əsas əlaməti fərqləndirilir. İfadə baxımından yanaşdıqda səslənmənin eyniliyi və yazı formasının eyniliyi ayırd edilir. Buradan da omonimlərin omofon və omoqraf tipləri ortaya çıxır. Birinci fəsildə bir sıra dilçilər tərəfindən verilmiş omonimlərin müxtəlif təsnifatı ilə tanış olduq. Dilçilikdə ən çox qəbul edilən Arnold tərəfindən omonimlərin omofon və omoqraf tiplərinə ayıran təsnifat haqqında kifayət qədər məlumat verdik. Digər dilçilər tərəfindən də omonimlərin təsnifatı məsələsinə münasibət bildirilmiş və omonimlərin tam, natamam, etimoloji, tarixi növlərə ayıran təsnifatlar da mövcuddur. Lakin birinci fəsildə qeyd etdiyimiz təsnifatlar, şübhəsiz ki, kifayət qədər dəqiq deyil və bu sözlərin müəyyən mühüm xüsusiyyətlərini, ən əsası isə nitq hissələri statusunu əks etdirmir. Omonimlərin müxtəlif növlərinə aid verdiyimiz nümunələr göstərir ki, omonimlər həm eyni, həm də müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bilər. Aydınır ki, omonimlərin təsnifatı bu fərqli xüsusiyyəti əks etdirməlidir. Həmçinin, hər bir sözün paradiqması nəzərə alınmalıdır, çünki bəzi omonimlərin paradiqmalarının tam, digərlərinin isə qismən üst-üstə düşdüyü müşahidə edilmişdir. Buna görə də məzmun baxımından yanaşdıqda omonimlərin leksik mənə və qrammatik mənə fərqi nəzərə alınır. Buna əsasən də yuxarıda qeyd etdiklərimizdən başqa omonimlərin daha bir təsnifatı ayrılır. Bu təsnifatda əsas diqqət omonimlərin mənasına verilmişdir. Belə ki, mənə meyarına görə verilən təsnifatda omonimlər leksik, qrammatik və leksik-qrammatik növlərə ayrılır. Omonimlərin mənasına görə bölgüsü də dilçilər arasında fikir ayrılıqlarına səbəb olmuş və müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. G.Antrushina kitabında dilçilikdə omonimiya məsələsinə də yer vermiş, həmin bölmədə omonimlərin təsnifatına gəldikdə isə məşhur dilçi A.Simirnskinin təsnifatını ön planda göstərmişdir. Bu təsnifata görə omonimlər tam və natamam olmaqla iki böyük qrupa ayırır. Natamam

omonimlər də öz növbəsində, sadə leksik-qrammatik, mürəkkəb leksik-qrammatik və natamam leksik omonimlər qrupuna ayrılır [14].

Bəzi mənbələrdə omonimlər mənasına görə leksik və leksik-qrammatik növlərə ayrılır. Burdan da görünür ki, əvvəllər qrammatik omonimlər ayrı bir növ olaraq nəzərə alınmır və leksik-qrammatik omonimlərin tərkibinə daxil edilirdi. Orembovskayanın təsnifatını buna misal göstərə bilərik. Belə ki, o omonimləri leksik və leksik-qrammatik olmaqla iki qrupa bölmüşdür [29, s.42].

Omonimiyanın söz formaları səviyyəsində münasibətini nəzərə alaraq, L.V.Malaxovski “Leksik və qrammatik omonimiya nəzəriyyəsi” monoqrafiyasında qeyd edir ki, bu münasibətlər leksemlər arasında deyil, həm bir leksemə, həm də müxtəlif leksemə aid ola bilən ayrı-ayrı formalar arasında yaranır [42].

“Qrammatik-leksik omonimlər” qrupunu ayıraraq, A.Y. Şaikeviç qeyd edirdi ki, onların arasında “qrammatik məna fərqi leksik məna fərqindən açıq-aydın üstünlük təşkil edir” [57].

Müəyyən zaman keçdikdən sonra, mənasına görə omonimlərin təsnifini verərkən, dilçilər artıq qrammatik omonimləri də müstəqil bir qrup kimi göstərməyə başladılar. Qrammatik omonimlər dilçilikdə yetərinə çətin və xüsusi olaraq şərh edilən mövzulardandır. Omonimlərin təsnifatını verərkən onların leksik və qrammatik mənasında olan fərqlilik və oxşarlıqları, eyni zamanda sözün əsas forması və qrammatik mənalardan paradigmasını nəzərə almaq lazımdır.

2.1. Omonimlərin növləri

Qeyd etdiyimiz kimi, omonimlərin məna kateqoriyasına görə də xüsusi təsnifatı mövcuddur. Omonimləri mənasına görə təsnifində A.Smirintski tərəfindən verilmiş təsnifat diqqəti cəlb edir və dilçilikdə ən çox qəbul edilən təsnifatdır.

A.Smirnitski omonimləri məna meyarını nəzərə alaraq üç qrupa ayırmışdır:

- 1) Leksik omonimlər;
- 2) Leksik-qrammatik omonimlər;
- 3) Qrammatik omonimlər.

Bundan başqa dilçi Smirnitski eyni zamanda leksik-qrammatik omonimləri də sadə və mürəkkəb olaraq iki qrupa ayırmışdır.

1) *Leksik omonimlər* mənasına görə bir-birindən fərqlənən lakin qrammatik formasına və nitq hissəsinə görə eyni olan sözlərdir. Leksik omonimlərin mənalari arasında heç bir semantik əlaqə olmur. Daha bir fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, leksik omonimlik təşkil edən sözlər eyni nitq hissəsinə aid olur. Bir neçə nümunəyə baxaq:

ear – the organ of hearing - qulaq

ear - spike of a cereal plant - sünbül

Nümunədən göründüyü kimi *ear* sözü müxtəlif mənalara ifadə edir və bu mənalara arasında semantik cəhətdən əlaqə yoxdur. Lakin sözlər eyni nitq hissəsinə - burada ismə aiddir. Qrammatik formalarında da sözlər eynilik təşkil edir. Daha da aydın olması üçün aşağıdakı nümunələrə diqqət yetirək :

ear (common case, singular form)

ears (common case, plural form),

ear`s (possessive case, singular form)

ears` (possessive case, plural form)

Digər bir nümunəyə diqqət edək :

light (adj) – not heavy – yüngül

light (adj) – not dark – işıqlı

Verilmiş sözlər eyni nitq hissəsinə aid leksik omonimlər cütünü təşkil edir və sifətin dərəcə kateqoriyasında eynilik göstərir.

light (positive)

lighter (comparative)

lightest (superlative)

Verilmiş qrammatik forma hər iki söz üçün xarakterikdir. Digər bir nümunəyə diqqət yetirək:

fair – a gathering of stalls and amusements for public entertainment – yarmarka

fare - the money a passenger on public transportation has to pay – gediş haqqı

Verilmiş nümunə leksik omonim olan sözlərə aiddir. Gördüyümüz kimi, sözlər omonimlik təşkil etsə də, tamamilə fərqli mənaları bildirir. Lakin leksik omonimlik xüsusiyyətinə uyğun olaraq eyni nitq hissəsinə aid olub, eyni qrammatik formalara malikdir. Belə ki, adlıq halda və tək formada *fair, fare*, adlıq halda cəm formada *fairs, fares*, yiyəlik halda təkə *fair`s, fare`s*, yiyəlik halda cəmdə isə *fairs`, fares`* müvafiq formalara uyğun gəlir.

Leksik omonimlik təşkil edən sözlərə aid bir neçə nümunəyə də baxaq:

Piece (n) - a portion - hissə, bir parça

Peace (n) – the absence of war – sülh

spring (n) – season - bahar fəsl

spring (-n) - place where water comes from – bulaq

Leksik omonimlər də öz növbəsində tam və natamam olmaqla iki qrupa bölünür.

Tam leksik omonimlər mənasına görə fərqlənən, lakin qrammatik formalarda eynilik təşkil edən sözlərdir. Məsələn:

hare (n) - a fast-running, long-eared mammal that resembles a large rabbit – dovşan

hair (n) - the mass of thin thread-like structures on the head of a person – saç

match (n) - a contest in which people or teams compete against each other in a particular sport – yarış

match (n) - a short, thin piece of wood or cardboard used to light a fire – kibrit

Natamam leksik omonimlər mənasına görə fərqlənsə də, qrammatik formaların bəzilərində oxşarlıq təşkil edir. Başqa sözlə desək, natamam leksik omonimlərin qrammatik formalarında tam eynilik özünü göstərmir. Misal üçün *lie* sözünün mənaları və qrammatik formalarda dəyişməsinə diqqət yetirək:

lie – to tell a lie or lies – yalan danışmaq

lie – to be in a horizontal or resting position – uzanmaq

Verilmiş sözlər bəzi qrammatik formalarda üst-üstə düşür. Buraya məsdər forması, indiki zaman forması və feli sifət birinci forma aiddir.

to lie (yalan danışmaq) – to lie (uzanmaq) - məsdər forması

lies (yalan danışmaq) – lies (uzanmaq) – indiki zaman forması

lying (yalan danışmaq) – lying (uzanmaq) - feili sifət 1 forması

Belə omonimlər natamam leksik omonimlər adlanır.

2) Leksik - qrammatik omonimlər həm leksik mənasına həm də qrammatik mənasına görə fərqlənən sözlərdir. Bu qrupa daxil olan omonim sözlər həm eyni, həm də müxtəlif nitq hissəsinə aid ola bilər. Belə omonimlərin leksik mənalari arasında əlaqə mövcud olmur. Qısaca, leksik-qrammatik omonimlər mənasına görə fərqlənən və təsadüfi olaraq tələffüzünə görə üst-üstə düşən müxtəlif sözlərin fərqli qrammatik formalarını əks etdirən sözlərə deyilir. Bir neçə nümunəyə baxaq: Yuxarıda da qeyd etdiyimiz *spring* sözü ingilis dilində müxtəlif mənalara ifadə etdiyinə görə həm leksik omonimlər, həm də leksik-qrammatik omonimlər qrupuna aid edilə bilər. Leksik-qrammatik omonim kimi sözün ifadə etdiyi mənalara diqqət edək.

spring (*n*) – a season – bahar fəslı, bulaq

spring (*v*) – move or jump suddenly – hoppanmaq

Leksik-qrammatik omonimliyə aid olan bu sözlər müxtəlif nitq hissəsinə uyğun olaraq ismə və feilə aiddir. İsim kimi *spring* sözünün paradıqmalarına baxaq: *spring* (tək) *springs* (cəm) *spring`s* (yiyəlik hal, tək) *springs`* (yiyəlik hal, cəm) Feil kimi də *spring* sözünün paradıqmalarına diqqət edək:

spring (feilin məsdər forması)

springs (indiki zaman 3-cü şəxs tək forma)

sprung (keçmiş zaman forması , feili sifət 2)

springing (feili sifət 1 forması)

Gördüyümüz kimi, *spring* sözü eyni yazılış və tələffüz formasına malik olsa da istər leksik mənalarda , istərsə də qrammatik formalarda fərqlənir.

Leksik-qrammatik omonimlər də sadə və mürəkkəb olmaqla iki yerə ayrılır. Sadə leksik-qrammatik omonimlər nitq hissəsinin eyni kateqoriyasına aid olan sözlərdir. Onların paradıqmlarında bir oxşar formaya rast gəlsək də, heç vaxt tam eyni formalar müşahidə olunmur. Məsələn:

to found - lay the foundation - əsasını qoymaq

found (past and past participle form of the verb” find”) – tapmaq

to lay - to put in a horizontal position-uzanmaq

lay (past participle form of the verb “lie”) - to give false information-yalan söyləmək

Mürəkkəb leksik – qrammatik omonimlər isə paradiqmalarında bir oxşar formaya sahib olub, müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlərdir. Bir neçə nümunəyə baxaq:

rose (n) – a type of flower - qızılgül

rose (v) - (past indefinite form of the verb to rise) – qalxmaq burada “qalxdı”

one – numeral

won (v) – past indefinite form of the verb win - qalib gəlmək

blew (v) - (past form of the verb blow)-əsmək

blue (adj) - a type of color - mavi

fall (n) – season – payız

fall (v) – past indefinite form of the verb fell – düşmək, yıxılmaq

bean (n)- an edible seed, typically kidney-shaped, growing in long pods – lobyə

been (v) - (past participle form of the verb to be)

3) Qrammatik omonimlər isə bir sözün müxtəlif formaları hesab edilir. Qrammatik omonimlərə xarakterik olan xüsusiyyət odur ki, bu sözlər qrammatik mənada fərqlənirlər.

a seal - seals - seal's - seals'

İngilis dilində isimlərin paradiqmasında yiyəlik halda olan sözlərin tək formasında və adlıq halda olan isimlərin cəm formasında qrammatik omonimlik müşahidə edilir. Məsələn:

sisters – sister`s

teachers – teacher`s

boys – boy`s

mothers – mother`s

Bundan başqa ingilis dilində feillərin keçmiş zaman forması ilə keçmiş feli sifət formasında da qrammatik omonimlik özünü göstərir [49].

Aşağıdakı nümunələrə baxaq:

played – played

bought – bought

said – said

stopped – stopped

asked – asked

Qrammatik omonimlər yazılışı və səslənməsi eyni olan və müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlər arasında da müşahidə edilə bilər. Bu zaman qrammatik omonimlər nitq hissələrinə uyğun olaraq fərqli mənalar ifadə edirlər. Bir neçə misala baxaq:

for — preposition

for — conjunction

four — numeral

that –conjunction – ki

that – demonstrative pronoun – o, relative pronoun - hansı ki

Leksik mənaları arasında müəyyən əlaqə olan , lakin müxtəlif nitq hissələrinə aid sözlər arasında da qrammatik omonimlik halı özünü göstərir. Məsələn:

practice – to practise

advice – to advise

use – to use

Qrammatik omonimlərin digər bir fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, qrammatik omonimlik yaradan sözlər lüğətdə ayrı vahidlər kimi göstərilir. İsim, feil, sifət kimi çıxış edən belə leksik vahidlər və ya təsirli və təsirsiz feillər bu cür omonimlərə misal ola bilər [55].

cut (n) – kəsik

cut (adj) – kəsilmiş

cut (v) – kəsmək

open (v) – açmaq

open (adj) - açıq

2.2. Qrammatik omonimlərin işlənmə xüsusiyyətləri

Qrammatik omonimlər mənasına görə xüsusi növü təşkil edir. Qrammatik omonimlər leksik omonimlərdən fərqli olaraq müxtəlif nitq hissəsinin sözləridir. Bir sıra alimlərin fikrinə görə, qrammatik omonimlər arasında fərq qoyulması dilçilikdə ən çətin praktiki məsələlərdən biri sayılır. E.V.Chuev "Müasir rus dilində qrammatik omonimiya" məqaləsində qeyd edir ki, “Əsl nitq hissəsinin ümumi qrammatik (kateqorik) mənasında, morfoloji və sintaktik xassələrində baş verən dəyişikliklər nitq hissəsinin törəməsinin mühüm əlamətləri hesab olunur [57].

Leyla Xanbutayeva qrammatik omonimliyə aid kitabında qeyd edir ki, “ Söz bir nitq hissəsindən digərinə həm müəyyən qrammatik əlamətlər vasitəsilə, həm də heç bir qrammatik göstərici olmadan keçə bilir. Formal göstəricisi olmayan sözün hansı nitq hissəsinə aid olmasını müəyyən etmək üçün sözün leksik və qrammatik mənalarına, eləcə də sintaktik funksiyalarını nəzərə almaq lazımdır” [3].

Qrammatik omonimlərə xas olan xüsusiyyətləri nəzərə alaraq onları 4 qrupda sistemləşdirən təsnifat mövcuddur [57].

1) Əsli qrammatik omonimlər – Bu qrupa daxil olan omonimlər səs və yazılış baxımından üst-üstə düşən, leksik mənası, qrammatik xüsusiyyətləri, sintaktik funksiyası ilə fərqlənən sözlərdir. Bu omonimlər sözün bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi nəticəsində yaranmışdır, ona görə də müxtəlif nitq hissələrinə istinad edirlər. Məsələn

close (adj) - knowing somebody very well - yaxın , close friend

to close (v) - to put something into a position so that it covers an opening - bağlamaq

close (n) - the end of a period of time or an activity – axır

2) Qrammatik formaların omonimiyası (homoformalar). Bu qrupa daxildir :

a) Ayrı-ayrı formalarda səs və yazılış baxımından üst-üstə düşən, müxtəlif nitq hissələri olan sözlər

b) Ayrı-ayrı formalarda səs və yazı baxımından üst-üstə düşən, eyni nitq hissəsinə aid sözlər

3) Omofoniya hadisəsi ilə mürəkkəbləşən qrammatik omonimiya. Bir və ya müxtəlif nitq hissələrinin, səs baxımından üst-üstə düşən, lakin leksik və qrammatik mənada, yazılış baxımından fərqlənən sözlər

4) Vurğuya görə fərqlənən söz formalarının qrammatik omonimiyası. Eyni və ya müxtəlif nitq hissələrinin yazılışı ilə üst-üstə düşən, vurğu, leksik və qrammatik mənaları ilə fərqlənən sözlər.

Oruc Musayev isə qrammatik omonimləri nitq hissəsinə görə təsnif etmişdir. Dildə istifadə olunan qrammatik omonimlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu asanlıqla müəyyənləşdirmək mümkündür. Omonim sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu təyin etmək müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur ki, buraya sözün sinonimi və ya antoniminin verilməsi də aiddir. Bir çox hallarda isə nitq hissəsinin ayırd edilməsi kontekst vasitəsilə aydınlaşır. Bildiyimiz kimi omonimlər cümlədə sintaksik funksiyasına, mənasına görə fərqlənir. Oruc Musayev nitq hissəsi meyarını əsas götürərək qrammatik omonimləri aşağıdakı şəkildə təsnif etmişdir:

- 1) Adverbs - Modal words / Zərflər - Modal sözlər
- 2) Adverbs - Interjections / Zərflər - Nidalar
- 3) Adverbs - Particles / Zərflər - Ədatlar
- 4) Adverbs – Conjunctions - Prepositions / Zərflər – Bağlayıcılar – Sözlülər
- 5) Adverbs – Adjectives / Zərflər – Sifətlər
- 6) Nouns – Verbs / Isimlər - Feillər
- 7) Verbs – Interjections / Feillər – Nidalar
- 8) Pronouns – Conjunctions / Əvəzlilər – Bağlayıcılar
- 9) Prepositions – Postpositions / Sözlülər – Qoşmalar

Müasir ingilis dilində qrammatik omonimiya hadisəsi nitq hissələri arasında özünü göstərir. İstər əsas nitq hissələri, istərsə də köməkçi və əsas nitq hissələri arasında qrammatik omonimiya hadisəsinə rast gəlirik. Əvvəlki bölmələrdə əsas nitq hissələri arasında omonimlik halına kifayət qədər misallar vermişik. Bu yarımfəsildə əsas diqqət köməkçi və əsas nitq hissələri arasında qrammatik omonimlik halına göstərilib. Köməkçi nitq hissələri dilimizdə əsas rol oynayır. Xüsusilə də qeyd etmək lazımdır ki, analitik quruluşa malik ingilis dilində köməkçi nitq hissələri xüsusi

əhəmiyyət daşıyır. Çünki ingilis dilində cümlədə sözlər arasında əlaqə elə həmin sözlər vasitəsilə təmin olunur. Köməkçi nitq hissələri sözlər, cümlələr arasında əlaqə yaratsa da, müstəqil sintaktik funksiya daşımır. Belə ki, onlar qoşulduğu və ya əlaqədə olduğu sözlə birlikdə işlənir. Əsas və köməkçi nitq hissələrindən başqa Oruc Musayevin sərbəst nitq hissələri adlandırdığı modal sözlər və nidalar da xüsusi maraq doğurur [7, s.288].

Modal sözlər, nidalar və əsas nitq hissələri arasında qrammatik omonimlik halı mövcuddur.

1) Zərflər və modal sözlər arasında qrammatik omonimlik halı Hər dildə olduğu kimi, ingilis dilində də modallıq kateqoriyası vardır ki, bu da müxtəlif vasitələrlə ifadə olunur. Modal sözlərin çoxunun zərflərdən törədiyi qeyd edilir. Elə buna görə də bir çox modal sözlər zərflərlə omonimlik yaradır. Buraya *certainly*, *happily*, *unhappily*, *fortunately*, *unfortunately*, *naturally*, *obviously*, *surely* və s. modal sözlər daxildir. Aşağıdakı cümlələrə baxaq:

Unfortunately, I know that I will never see him again. (modal word)

We don't have enough time *unfortunately*.(adverb)

When she heard the great news, she laughed *happily*. (adverb)

Happily, she escaped the car accident with little damage.(modal word)

"We have fulfilled our obligations," he said pompously, and yet not quite *certainly*. [34, s.209] (adverb)

Soames smiled. *Certainly* , uncle Jolyon had a way with him [38].

(modal word)

Nümunlərdən də göründüyü kimi, həm modal söz, həm də zərf kimi işlənən sözlər morfoloji formasını saxlasa da, sintaksik funksiyasına görə fərqlənir. Modal sözlər cümlədə müstəqil sintaktik funksiya daşımır. Digər fərqləndirici cəhət ondan ibarətdir ki, modal sözlər bir qayda olaraq cümlənin əvvəlində işlənir və bütöv cümləyə aid olur. Zərflər isə feilə istinad edərək hərəkətə aid olur.

2) Nidalar və digər nitq hissələri arasında qrammatik omonimlik halı Nidalar müxtəlif hiss və həyəcanları bildirmək üçün istifadə edilən sözlərdir. Dildə formalaşması baxımından nidalar iki qrupa bölünür:

a) əsli nidalar, məsələn : ah, oh, pooh, ugh, alas, huzza və s.

b) törəmə nidalar, məsələn : well, there, here, why, come, now və s.

[7, s.292].

Əsli nidalar digər nitq hissələri ilə omonimlik yaratmır. Lakin törəmə nidalar əsas nitq hissələri ilə omonimlik təşkil edir. Bu qrupa daxil olan nidalar tək-cə nidanın deyil, həm də digər əsas nitq hissələrinin xüsusiyyətini daşıyaraq omonimlik yaradırlar. Misal üçün aşağıdakı nümunələr baxaq:

Here sözü həm nida, həm zərf, həm də sifət kimi işlənərək omonimlik yaradır.

1. *Here* zərf kimi bura, burada anlamında istifadə olunur.

It is our garden. My grandpa grows different fruit trees *here*. – Bura, burada

Here I stopped reading and began to analyze what the poet wanted to say. - Bu anda

Here is your card. – Buyurun, kartınızı götürün.

2. *Here* sifət kimi buradakı mənasında istifadə olunur.

I recommend you to take the book *here*. – buradakı

3. *Here* nida kimi ey, bura bax mənasını verir.

She entered the library and called : *Here* somebody ?

Here, What do you want to say?

Well isim, sifət, feil, zərf və nidanın xüsusiyyətlərini daşıyaraq qrammatik omonimlik yaradır.

Well nida kimi “onda, yaxşı, hə, doğrudanmı” mənalarında təəccüb, güzəşt, razılıq ifadə etmək üçün istifadə edilir. Məsələn:

Well, let`s start our lesson!

Well, did you get new information in this article?

Well, and what is your idea?

Well, really? What a word to say!

Well sifət kimi

Sağlamlıq mənasında: I don`t feel very *well* now.

Məsləhət anlamında: It would be *well* to know your coming in advance.

Well zərf kimi

Yaxşı mənasında: Your friends played *well* in yesterday`s match.

Tamamilə: You know *well*, I have no enough time to do it.

Çox, kifayət qədər: The film you recommended was *well* good.

Well isim kimi

Quyu mənasında: Our homeland is rich in its oil *wells*.

Xeyir mənasında: I wish you health and *well*.

Well feil kimi:

Dolmaq, axmaq: When I heard the beautiful news I expected, my tears began *to well* in my eyes with great joy.

Fontan vurmaq : An oil *welled* in Taghiyev`s yard years ago.

There nida, əvəzlik, isim, sifət və zərf kimi çıxış edərək qrammatik omonimlik yaradır.

There zərf kimi ora, orada, burada mənalarını verir. Məsələn :

They went to the countryside and stayed *there* 2 weeks. (place)

We discussed that matter yesterday but my friend didn`t agree with me *there*.(at that point)

Once upon a time *there* lived a poor fisherman. (to show something exists or happens)

Isim kimi *there* : yer, işarə

She took it from *there*. (that place)

Nida kimi *there* : Odur, budur, ora bax

There she is! I have been looking for her everywhere. (to attract somebody`s attention)

Hello, *there*!

Hey you *there*! Don`t speak during the lesson.

There sifət kimi : Oradakı (to attract somebody`s attention to the definite thing or person)

The man *there* is waiting for you about two hours.

Look at the book *there*. I have read this. It was a very interesting story.

There əvəzlik kimi: Var (to introduce sentences esp before some verbs like be, seem, appear)

There are beautiful flowers in our garden. = The beautiful flowers are in our garden.

Is *there* any answer? = Does any answer exist?

There seems to be some problems. = It seems that there are some problems.

Come feili həm də nida kimi istifadə edilə bilər. Bu da qrammatik omonimliyə digər bir nümunə ola bilər. *Come* sözünün həm feil, həm də nida kimi işləndiyi məqamlara baxaq.

Come feil kimi : gəlmək, baş vermək, başqa hala keçmək

It seems spring comes early . (to happen)

The window came open with the strong wind. (to change to the different position)

She comes to see us next Monday. (to move)

Come nida kimi isə kimisə ağıllı qərar verməyə təşviq etmək və ya tənqid etmək üçün istifadə edilir.

Come now, the situation is not so bad as you think.

Come, come, you know very well what to do.

Why isim, zərf, bağlayıcı, əvəzlik və nida kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradır.

Why zərf kimi : niyə, nə üçün, nəyə görə

Why are you so late again?

Why is she very sad these last days?

Why nida kimi təəccüb , səbirsizlik ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Why, Jack! I can't believe my eyes.

Why! it is not so difficult. My fourth grade children could do it easily.

Now isim, sifət, zərf, nida və bağlayıcının funksiyalarını yerinə yetirərək qrammatik omonimlik yaradır.

Now isim kimi:

İndiki vaxt – Now is the time to go.

Now sifət kimi:

İndiki – Our now president carries out different reforms in the field of education.

Now zərf kimi:

İndi – She is sleeping now. You can't see her.

Bu anda – I am not hungry now .

İndiki vaxtda – He wanted to be a lawyer in his childhood but now he is a teacher.

Dərhal – I can't wait even for a minute, I want it now.

Now bağlayıcı kimi:

İndi ki, madam ki

Now that you are here, I want to have a rest for 15 minutes.

Now that the weather is nice, we can go to a picnic.

Nida kimi :

Now, stop laughing. It is time to focus on your work.

Now, keep them in safer place.

İngilis dilində əsas nitq hissələri ilə köməkçi nitq hissələri arasında qrammatik omonimlik halının mövcudluğu haqqında fəslin əvvəlində məlumat vermişik. İndi isə hansı sözlərin omonimlik yaratdığına daha spesifik şəkildə diqqət edəcəyik.

1. Ədatlar və digər nitq hissələri arasında qrammatik omonimlik halı.

Ədatlar həm əsas, həm də köməkçi nitq hissələri ilə qrammatik omonimlik yaradır. Ədatlar da digər köməkçi nitq hissələri kimi sintaktik cəhətdən funksiya daşımır. Ədatları digər nitq hissələrindən fərqləndirən, spesifik cəhəti ondan ibarətdir ki, ədatlar aid olduğu sözə və ya cümləyə müəyyən məna çaları verir. Ədatlar aid olduğu söz və ya cümlənin mənasını məhdudlaşdırır, qüvvətləndirir, inkarlıq yaradır və ya sözlər və cümlələr arasında əlaqə yaratmaq xüsusiyyətinə malikdirlər. Müasir ingilis dilində ədatların əksəriyyəti dildə omonimlik yaradır. Ədatların xüsusilə də zərflərlə omonimlik yaratması halı daha çox müşahidə edilir.

Zərf və ədat kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradan sözlərə baxaq.

Too

Həmçinin - She can speak more than 3 languages, *too*. (ədat).

But he too had something on his mind , and was not easy in his manner.
[36, s. 156].

Çox, olduqca - The question is *too* easy for intermediate language learners.
(zərf)

Simply

Sadəcə - They said that it was *simply* terrible. (ədat)

Sadə- I prefer to live *simply* and honestly. (zərf)

Açıq – To say *simply*, I don`t like this idea. (zərf)

Exactly

Zərf kimi: dəqiq

He is exactly right about this matter.

It is difficult to express that event with words .

Though many years have passed, he was exactly the same.

Ədat kimi: məhz

He always doesn`t say exactly what he thinks about.

Just

Ədat kimi *just* həm mənanı qüvvətləndirə, həm də məhdudlaşdırıa bilir.
Qüvvətləndirici ədat kimi *just* cümlənin xəbərinə istinad edir və çox vaxt əmr cümlələrində istifadə olunur. Məsələn:

Just watch the film!

I am *just* about to leave the country.

Məhdudlaşdırıcı ədat kimi isə *just* ancaq, tək , bircə mənalarını verir.

I have decided to learn deeply the cause of the problem *just* for me.

You are *just* a person I really need.

Just zərf kimi isə aşağıdakı mənalarda işlənir.

İndicə, yenicə - He has *just* left the laboratory.

Dəqiq, həmin, düz - This is *just* what I want .

Güclə - She *just* catches the bus to go to school.

Bircə - *Just* don`t cry.

Never, still, merely, solely sözləri də həm zərf, həm də ədat kimi işlənə bilər.

Never zərf və ədat kimi:

Heç vaxt – I have never been to Istanbul. (zərf)

Heç, heç də - She never came back, she never regretted. (ədat)

Never həm də nida kimi istifadə olunur. Bu zaman Azərbaycan dilinə *yox, ola bilməz, nə* kimi tərcümə edilir. Məsələn :

He left Jane without saying a word. – Never!

Still zərf və ədat kimi:

Are you still in the supermarket? (zərf)

I still haven't finished my dissertation work. (zərf)

Last evening was still colder. (ədat)

Still həm də ingilis dilində feil, sifət, isim kimi istifadə olunur. Məsələn:
Sakit- He threw down the *still* water. (sifət)

Qazsız – *still* mineral water (sifət)

Küləksiz – *still* spring day (sifət)

Sakitləşdirmək – Although I was too sad, my mother's voice *stilled* me. (feil)

Dərin səssizlik - The *still* of the night admired me. (isim)

Kadr - New film *stills* announced a few minutes ago. (isim)

Merely zərf və ədat kimi :

I don't complain, I *merely* say that I am so tired. But no one understands me.
(zərf)

It is not *merely* travel, but the lesson of life. (ədat)

Solely zərf və ədat kimi:

You shouldn't judge people *solely* by their appearances. (ədat)

I *solely* endure all to achieve my biggest aim. (zərf)

Ədat və digər nitq hissələri, isim, sifət, sözünü, feil, bağlayıcı, nida kimi işlənərək

qrammatik omonimlik yaradan sözlərə baxaq.

Only

Tək , yeganə - I am *only* child in my family. (sifət)

Bircə, cəmi-cümlətanı - I have *only* 20 pages to finish. (ədat)

Ancaq, təkçə - You *only* see errors in the article. (zərf)

Ancaq, bircə - I would like to join you, *only* I have to work. (bağlayıcı)

Right

Sifət kimi:

Düzgün, doğru - Yes, that is *right* answer.

Haqlı – She is completely *right* about this matter.

Yaxşı, olması lazım vəziyyətdə - Milk doesn't taste *right*.

İsim kimi:

Doğru – She can't distinguish the difference between *right* and wrong.

Hüquq – All have to learn by heart their *rights*.

Sağ - Turn the *right* at the end of the way.

Zərf kimi:

Dəqiq: I know he is *right* behind me.

Tamamilə - The car drove *right* to the gate.

Dərhal - I must go *right* after dinner.

Feil kimi:

Normal vəziyyətə qayıtmaq - At last the machine *righted* itself and began to work.

Düzəltmək - *Righting* education system we need fundamental changes.

Ədat kimi:

She is coming *right* out into life.

Nida kimi:

Right! Let's start. (to tell somebody to do something)

You are here. Oh, *right!*

Even

1) Ədat kimi: belə, da

I can't *even* leave this city.

2) Zərf kimi: hətta, da

She didn't *even* inform us not to come. (to emphasize something unexpected)

He is *even* more clever than his brother. (to make comparison stronger)

3) Sifət kimi : cüt, bərabər, hamar, sakit

Cüt - 2, 4, 6, 8, 10 are all *even* numbers.

Bərabər - Their exam scores are *even* now.

Hamar - She can't work here, she needs *even* surface.

Sakit – The girl has a very *even* character.

Eyni – We all share *even* feelings here.

4) *Even* feil kimi: bərabərləşdirmək, hamarlaşdırmaq

Bərabərləşdirmək: Our football team *evened* the score yesterday match.

Hamarlaşdırmaq: He began *to even* the surface for getting better result.

5) *Even* bağlayıcı kimi: Hətta

Bu zaman *if, though* sözləri ilə birlikdə işlənir.

Even if I were rich, I wouldn't waste my money as you.

Even though I can't speak him, his speech makes me smile.

Either ədat, əvəzlik, bağlayıcı və sifət kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradır. Aşağıda verilmiş nümunələrə baxaq:

Ədat kimi: həmçinin

I don't recommend you to buy this shirt, *either*.

Bağlayıcı kimi or hissəciyi ilə işlənir və ya ya da kimi tərcümə edilir.

You must *either* hurry, *or* you will miss the train.

Either əvəzlik kimi:

1) ikisindən biri – *Either* of these films is interesting.

2) Hər ikisi – There was snow on *either* side of the mountain.

Either sifət kimi : hər biri

You can choose the *either* cafe. It doesn't matter for me.

But əvəzlik, ədat, bağlayıcı və ismin xüsusiyyətlərini daşıyaraq qrammatik omonimlik yaradır.

But ədat kimi: hələ, ancaq

She is *but* a baby.

My little brother is *but* 5 years old.

But isim kimi: etiraz

Your *but*s bored me .

But bağlayıcı kimi: amma, ancaq

I don`t like this idea *but* I choose to remain silent.

But sözünü kimi: başqa

Nobody understands me *but* him.

But zərflər kimi: tək

I can`t say exactly. I can *but* try.

But əvəzlilik kimi də işləyə bilər. Bu zaman nisbi əvəzliyin funksiyasının yerinə yetirir.

There is no one *but* heard it.

Burada maraqlı bir məqam da var ki, artikl kimi öyrəndiyimiz *the* müəyyənlik artiklı qüvvətləndirici ədat kimi də işləyə bilər. Bu da müasir ingilis dilində qrammatik omonimlik digər bir nümunədir. Belə ki, qüvvətləndirici ədat kimi *the* müqayisə dərəcəsinə sifət və zərflərdən əvvəl işlənir və Azərbaycan dilinə *nə qədər, o qədər* kimi tərcümə edilir.

The harder you work, the more succesful you will be. (ədat)

The film is full of motivational scenes. (artikl)

2. Bağlayıcı və digər nitq hissələri arasında qrammatik omonimlik halı

Oruc Musayev qeyd edir ki, dildə mövcud olan sözlər müəyyən və konkret fikir ifadə etmək üçün mütləq bir-biri ilə əlaqəyə girməli, söz birləşməsi və cümlə şəklində formalaşmalıdır. Bəzən isə daha mürəkkəb və dərin məna ifadə etmək üçün ayrı-ayrı söz birləşmələrinin və cümlələrin bir vahid halında birləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır. Bu hallarda sözlərin, söz birləşmələrinin və eləcə də ayrı-ayrı cümlələr arasında əlaqə yaratmaq üçün söz forması, intonasiya, köməkçi sözlər kimi bir sıra vasitələrdən istifadə olunur. Müasir ingilis dilində həmin məqsədlə istifadə edilən köməkçi nitq hissələrindən biri də bağlayıcılardır [7, s.327].

Digər köməkçi nitq hissələri kimi bağlayıcılar da morfoloji formaya malik olmur və cümlədə müstəqil sintaktik funksiya daşıya bilmir. Bağlayıcıların əsas vəzifəsi sözlər, söz birləşmələri və ya cümlələr arasında əlaqə yaratmaqdan ibarətdir.

İngilis dilində bəzi bağlayıcılar digər əsas və köməkçi nitq hissələrinin xüsusiyyətini daşıyaraq qrammatik omonimlik yaradır. Aşağıdakı nümunələrə baxaq:

After bağlayıcı, zərf, sözünü və sifətin əlamətlərini daşıyaraq qrammatik omonimlik yaradır.

Bağlayıcı kimi *after* baş cümləni budaq cümləyə bağlayan vasitə kimi çıxış edir və sonra mənasını verir. Məsələn:

I went to the university *after* I left you.

Zərf kimi: sonra

Let`s discuss this problem *after*.

After sifət kimi də işlənə bilir və bu zaman *sonrakı, növbəti* mənalarını verir.

Məsələn: in *after* days

After sözünü kimi də istifadə edilir və bir neçə mənəni ifadə edir.

1) Sonra – Bu mənada əsasən zaman bildirir. We will meet *after* the lunch.

2) Yanında – Your number comes *after* mine in the list.

3) Arxasıya qaçmaq – She ran *after* him with excitement.

4) Arxasında – Bu mənada məkana istinad edir. That old building is *after* the famous museum.

5) Qayğı göstərmək mənasında – to look after smb, To ask after smb - kimsə haqqında soruşmaq, to take after smb-kiməsə bənzəmək və s. *Before* bağlayıcı, sözünü, zərf kimi işlənə bilir. Bu da qrammatik omonimliyə daha bir nümunədir.

Before sözünü kimi aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1) Zaman bildirdikdə əvvəl, öncə - *before* the dinner, the day *before* yesterday

She has come *before* me.

2) Məkan bildirdikdə “ qarşısında, önündə ” - *before* our home, *before* their

University

Bağlayıcı kimi iki cümləni birləşdirmək üçün istifadə edilir və dilimizə *dan, dan,*

öncə kimi tərcümə olunur.

My mother prepared the lunch *before* I reached home.

Before zərf kimi əvvəl, keçmişdə mənalarını ifadə edir.

I think we have met *before*.

You can say to me *before*.

Since bağlayıcı ilə yanaşı sözünü və zərf kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradır.

Since sözünü kimi *bəri, dak, dək* kimi tərcümə olunur və çox vaxt özündən sonra söz tələb edir.

Məsələn : since last year, since yesterday

I have not seen him *since* last summer.

Since zərf kimi hərəkətin başladığı ana işarə edir və dilimizə o vaxtdan , o zamandan sonra kimi tərcümə edilir. *Since* indiki və keçmiş bitmiş zamanın göstəricisi olan zərf kimi çıxış edir.

She left the counrty last year and she has not been seen *since*.
Bağlayıcı kimi *since* çünki, o gündən ki mənalarını verir. Baş cümlədə indiki sadə, indiki və keçmiş bitmiş zamanlarda istifadə edilir.

O gündən ki - We have not met him *since* he went to Baku.

Çünki - *Since* her husband hated holidays, she decided to go on her own.
That bağlayıcı, əvəzlik kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradan sözlərdən biridir.

Bağlayıcı kimi *that* müxtəlif budaq cümlələri baş cümləyə bağlamaq üçün istifadə edilir. Məsələn:

I know *that* you are a kind person.

It is clear *that* he doesn` t understand me.

The problem is *that* it is too late now.

That əvəzlik kimi həm işarə əvəzliyi həm də nisbi əvəzlik kimi işlənir.

İşarə əvəzliyi kimi o, bu mənasındadır. *That* coat is mine.

Nisbi əvəzlik kimi isə who, whom, which əvəzliləri yerində işlənir.

The man *that* I spoke about is very generous.

Where are the books *that* you bought yesterday?

3. *Sözünü və digər nitq hissələri arasında qrammatik omonimlik halı* Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində sözünü adlanan köməkçi nitq hissəsi də mövcuddur. İngilis dilində ismin hal kateqoriyası məhdud olduğundan cümlədə isim və digər nitq hissələri arasında qrammatik əlaqələr sözünülər vasitəsilə ifadə edilir. Məsələn *to work at a school* – birləşməsində *work* feili ilə *school* ismi arasında məkan əlaqəsi *at* sözünün köməyi ilə, *to live in a countryside* birləşməsində qrammatik əlaqə *in* sözünü ilə, *to go to a picnic* birləşməsində qrammatik əlaqə *to* sözünü vasitəsilə ifadə edilib.

İngilis dilində elə sözünülər var ki, onlar həm sözünü həm də digər nitq hissələri kimi işlənir. Belə sözlərin hansı nitq hissəsi kimi işlənməsi onların cümlədə işlənmə yerindən və daşdığı funksiyadan asılıdır. Aşağıdakı nümunələrə diqqət edək:

About sözünü və zərf kimi işlənə bilər.

Sözünü kimi “haqqında, barəsində, ətrafında” mənalarını verir.

They will speak *about* this topic tomorrow.

She walked *about* the garden.

Zərf kimi isə “təxminən, hər tərəfə, hər yerdə” kimi tərcümə edilir.

He is looking for you *about* an hour.

Her documents are lying *about* on the table.

Above sözünü, zərf və sifət kimi işlənə bilər.

Sözünü kimi “üstündə, üzərində” mənasında istifadə olunur.

I fly *above* the clouds.

Our city is located *above* the sea level.

Zərf kimi “yuxarıda, üstə” mənalarını verir.

Take and put this book on the shelf *above*.

Look at *above*, page 57.

Above sifət kimi də işlənə bilər. Məsələn:

Please write your name and surname at the *above* gap.

Below sözünü, sifət və zərf kimi işlənə bilər.

Zərf kimi “aşağı, aşağıda” mənalarını verir.

He lives on the floor *below*.

Look at *below* to see comments.

Sifət kimi : aşağıda, aşağıda verilmiş

For better understanding see explanations *below*.

Sözünü kimi: aşağı

The temperature is *below* zero today.

Near yaxın, yaxınlığında , yanında mənalarını verib, sözünü, sifət , zərf kimi funksiyalanaraq qrammatik omonimlik yaradır.

Our new home is *near* the sea. (sözünü)

I hope *near* future will be great. (sifət)

The marriage date is drawing *near*. (zərf)

Behind, inside, outside, over sözünü və zərf kimi işlənərək qrammatik omonimlik

yaradır. Aşağıdakı nümunələr baxaq:

Behind sözünü və zərf kimi:

Arxasında - I kept my favourite jacket *behind* others. (sözünü)

Arxada, geridə - She is walking *behind*. (zərf)

Inside sözünü və zərf kimi:

İçərisində - The children are playing *inside* the house. (sözünü)

İçəri - The children are playing *inside* because of cold. (zərf)

Inside isim və sifət kimi də işlənə bilər:

Daxil, iç hissə - *The inside* of the house is very hot. (isim)

Daxili, iç - *inside* pocket (sifət)

Outside – kənardə, xaricində, kənar mənaların verərək isim, sifət, zərf və sözünü kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradır.

It is so cold *outside* today. (zərf)

I am *outside* the office. (sözünü)

Write your name on the *outside* of document. (isim)

Can you put *outside* lights on ? (sifət)

Over - üstündə, üzərində

The birds are flying *over* the mountains. (sözünü)

She crossed *over*. (zərf)

In isim, sifət, feil, zərf və sözlünü kimi işlənərək qrammatik omonimlik yaradır.

In isim kimi bir neçə mənada istifadə edilir:

- 1) təfəsilat, təfərrüat - She quickly learnt *the ins* and outs of her new job.
- 2) əlaqə, arxa - He had got an *ins* among the representatives [3, s.6].
- 3) hakimiyyətdə olan partiya - They are not satisfied with the work of the *in*

party.

In vahidinin sözlünü kimi işlənmə məqamı çox genişdir.

- 1) İçində mənasında məkan bildirir: in the box, in the city, in the room
- 2) Feillə işlənərək bir yerə çatmaq mənası ifadə edir: to arrive in
- 3) Zamanı bildirmək üçün işlədilir: in autumn, in 1999, in future, in five

minutes

4) Fiziki və ruhi hal ifadə etmək üçün təyinedicisi olmayan isimdən əvvəl istifadə olunur: to fall in love, to be in relationship, to be in good health

5) Danışılan və yazılan dili bildirir: in English, in Chinese

6) Xarici görkəm, xüsusilə geyim mənasını bildirmək üçün işlədilir : man in green

7) Tərz, üsul bildirir: to behave in a friendly way, to speak in a loud voice

8) Şəxslərin və əşyaların yerləşmə qaydasını göstərmək üçün istifadə edilir : in pairs, in groups

In feil kimi a) toplamaq, içəri yığmaq , b) hasarlamaq , c) dünyaya gəlmək mənalarını verir [3, s.7].

- a) Workers inned wheat in the boxes.
- b) Our new neighbor inned their garden.
- c) We in diversily but end alike [3, s.7].

In sifət kimi:

- 1) geniş yayılmış – The investigation of homonyms is nowadays in.
- 2) dəbdə olan – Dark colours are in this year.

In zərf kimi:

- 1) içəri – He opened the door and came *in*.

2) İçərisində - I don't like cakes with fruits *in*.

Off sözünü ilə yanaşı isim, sifət, zərf və nida nitq hissələrinin xüsusiyyətlərini daşıyaraq qrammatik omonimlik yaradır.

Off sözünü kimi dilimizə çıxışlıq hal şəkilçisi ilə tərcümə edilir.

1) bir məkandan və ya obyektədən kənarında: Keep gaps *off* the platform.

2) adi vəziyyətdən, normadan kənara çıxmaq: *off* the points [3, s.40].

Off isim kimi:

1) Yarışın başlanğıcı: He is ready for the *off*.

2) Danışığ dilində boş vaxt: *off* time

3) Dənizin sahil tərəfdən görünən hissəsi

Off sifət kimi:

1) ucqar – an *off* country

2) sağ – *off* side

3) aşağı keyfiyyətli – the *off* product

Off zərf kimi:

1) uzaqda - I called him several times but he ran *off*.

2) bir şeyin ləğv edilməsinə işarə edir : The exams are *off*.

Off nida kimi də işlənə bilir və bu zaman dilimizə *rədd ol, cəhənnəm ol* kimi tərcümə olunur.

İngilis dilində sözünü və feili sifət kimi işlənilib qrammatik omonimlik yaradan sözlərə də rast gəlmək mümkündür. Buraya *regarding, concerning, including, following* və başqaları daxildir.

Regarding

Bağlı – *Regarding* last events I have no word to say. (sözünü)
She is *regarding* the life style. (feili sifət)

Concerning

Dair, aid – Different stories *concerning* pandemy became popular nowadays.
(sözünü)

Was that problem *concerning* you ? (feili sifət)

Following sözünü kimi: sonra, ardınca

Following the lesson there will be an exam. (sözönü)

Feili sifət kimi “izləmək, ardınca getmək” mənalarını verir. Məsələn:

Following sifət və isim kimi də işlənə bilər.

İsim kimi:

1) ardıcılılar

Try to attract the love of devoted *following*.

2) Sonradan qeyd ediləcək nəyəsə və ya kiməsə istinad etmək üçün işlədilir.

Məsələn: The *following* is the summary of the book.

Sifət kimi: aşağıdakı, sonrakı

Pay attention to the *following* questions.

The *following* article is of great importance in linguistics.

Including sözönü kimi “daxil olmaqla, da də” kimi dilimizə tərcümə edilir.

Everybody was so happy that day *including* me.

Feili sifət kimi isə ehtiva vermək, daxil etmək mənalarını verir. Məsələn :

Don't worry , sir ! I am *including* your name now.

Qrammatik omonimlər söz və morfem (affiks) tiplərinə ayrılır [3, s.5]. İndiyə qədər qeyd etdiyimiz qrammatik omonimlər söz tipinə aiddir. Morfem tipinə isə şəkilçilərin omonimliyi aid edilir. İngilis dili analitik dil olsa da bu dildə aqqlütinativ tipin xüsusiyyətlərinə də rast gəlirik. Şəkilçilərin qrammatik mənə yaradan vasitələr kimi omonimliyi dilin qrammatik quruluşunun öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyətli mövzulardandır. Qeyd edə bilərik ki, əksər dillərdə şəkilçilər mücərrəd qrammatik mənaya malik olur. Belə ki, onlar özlüyündə leksik mənə ifadə etmir, yalnız sözlərə artırıldıqda mənası müəyyənləşir. Həm sözdüzəldici, həm də sözdəyişdirici şəkilçilər arasında omonimlik xüsusiyyəti daşıyan şəkilçilərə rast gələ bilərik. Sözdüzəltmə prosesində iştirakına görə şəkilçilər məhsuldar və qeyri-məhsuldar növlərə ayrılır ki, məhsuldar şəkilçilər arasında omonimlik halına rast gəlirik. İngilis dilində qrammatik omonimlik yaradan bir neçə məhsuldar şəkilçilərə baxaq:

Er

1) isimdən isim düzəldir

farm – farmer, football – footballer

2) feildən isim düzəldir

teach – teacher, work – worker, write – writer

3) sifətin və zərfin müqayisə dərəcəsi düzəldir

small – smaller, tall – taller, late - later, slow – slowe

Ed

1) sifət düzəldir

interested, talented, beaded, complicated

2) keçmiş qeyri- müəyyən zaman formasını yaratmaq üçün qaydalı feillərə artırılır.

play – played, stop –stopped, call –called

3) keçmiş zaman feili sifəti düzəldir.

fade – faded, suprise – suprised, disappoint – disappointed

İng

1) isim düzəldir : writng, reading, painting

2) sifət düzəldir : exciting, interesting

3) Cerund və indiki zaman feili sifəti formalaşdırır. Cerund və indiki zaman feili sifəti morfoloji formasına görə eynidir. Onları yalnız cümlədə işlənmə yerinə və funksiyasına görə fərqləndirmək olur.

Ful

1) isim düzəldir: hand – handful, spoon – spoonful

2) sifət düzəldir: pain - painful, forget - forgetful

Qrammatik omonimlər müxtəlif tiplərinə aid qeyd etdiyimiz nümunələrin sayını artırmaq olar. Nümunələrdən də görüldüyü kimi qrammatik omonimlər həm əsas, həm də köməkçi nitq hissələrinin xüsusiyyətlərini daşıya və cümlədə ona uyğun funksiyalana bilir. Cümlədəki funksiyasından asılı olaraq omonimlər kontekst daxilində müxtəlif mənalar ifadə edir. Bu fəsildə qrammatik omonimlərin malik olduğu müxtəlif mənə çalarları və bir-birindən fərqli funksiyalaşma məqamına toxunduq.

NƏTİCƏ

Bildiyimiz kimi, dil insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi hesab olunur. İnsanlar ünsiyyət yaratmaq üçün jest, mimika kimi müxtəlif formalardan istifadə edə bilər. Lakin heç bir vasitə dilin ifadə imkanları ilə eyniləşdirilə bilməz. Dünyada mövcud olan hər bir dilin özünəməxsus quruluşu vardır. Nitq prosesi zamanı insanlar ötürülən informasiyanın tələbinə uyğun olaraq müxtəlif sözlərdən istifadə edirlər. Sözlər arasında müəyyən mənə və formal əlaqələr gözlənilməklə söz birləşmələri, müxtəlif növ cümlələr formalaşır ki, bunlar da nitq prosesi zamanı istifadə edilir. İngilis dilində sözlər arasında belə əlaqələr müxtəlif vasitələrlə yaradılır. Müasir ingilis dilində sözlər arasında mənə əlaqəsinə təsir edən omonimlik halı geniş yayılmışdır. Omonimlər dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində xüsusi rola malikdir. Bəhs edilən mövzuda geniş araşdırmalar aparılmış, dilçilər tədqiqatlarında sözlər arasında mövcud olan omonimlik halına xüsusi maraq göstərmiş, bundan əlavə dildə mövcud olan omonim sözləri sistemləşdirən lüğətlər yazılmışdır.

“Müasir ingilis dilində qrammatik omonimlərin funksional-semantik xüsusiyyətləri” mövzusunda yazılmış dissertasiya işi üzərində aparılan araşdırmalar əsasənda aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Dissertasiya işində ilk öncə müasir ingilis dilində mövcud olan omonimlik halı haqqında geniş məlumat verilmişdir.
2. İngilis dilində omonimlik halının geniş yayılmasının səbəbləri kimi dilin analitik quruluşa malik olması, təkhecalı sözlərin üstünlük təşkil etməsi göstərilmişdir.
3. Tədqiqat işində dünya, eləcə də Azərbaycan dilçilərin fikirlərinə istinadlar verilmişdir. Dilçilərin omonimləri müxtəlif nöqteyi-nəzərdən şərh etməsi öz əksini tapmışdır.
4. Omonim sözlərin dildə yaratdığı qeyri-müəyyənlik və ya ikimənalılıq məsələsi xüsusi araşdırılmışdır. Müəyyən hallarda oxucunu və ya dinləyicini çaşqınlığa salan qeyri-müəyyənlik halına bir çox nümunələr verilmiş və qeyri-

müəyyənlik məsələsinin kontekst daxilində necə açıqlığa qovuşduğu praktik cəhətdən izah edilmişdir.

5. Omonimlərin əsas üslubi rolu bədii ədəbiyyatda cinas yaratmaqdır ki, tədqiqat işində bu məsələyə də yer ayrılmışdır. Omonim sözlərin bədii ədəbiyyatda istifadəsi əsərin daha da ahəngdar olmasına kömək edir. Omonim sözlərin semantik dualizmi sadə danışıq dilində müxtəlif növ zarafat, lətifələrdə yumor yaratmaq üçün əvəzsiz vasitədir.

6. Omonimlərin əsas mənbələri araşdırılmış və omonimlərin yaranmasına səbəb olan amillər xüsusi qeyd edilmişdir.

7. Omonimlərin təsnifatı məsələsi tədqiqat işində vacib yer tutur. Belə ki, bir sıra dilçilər tərəfindən verilən təsnifatlara toxunulmuş, xüsusilə məşhur dilçi V.Arnoldun təsnifatı geniş formada şərh edilmişdir. Verilən təsnifatlar omonimlərin növlərini detallı formada əks etdirməməsinə baxmayaraq V.Arnold və İ.Smirnitski tərəfindən verilən təsnifatlar daha geniş yayılmış və bir çox dilçilər tərəfindən qəbul edilmişdir.

8. İngilis dilində omonimlər mənasına görə də təsnifi dissertasiya işində öz əksini tapmışdır. Alında nəticəyə görə mənasına əsaslanaraq omonimlər leksik, qrammatik və leksik-qrammatik növlərə ayırd edilir. Dissertasiya mövzusunun da əsas xəttini qrammatik omonimlər təşkil edir.

9. Tədqiqat işinin ikinci fəslinin həsr olunduğu qrammatik omonimlər məsələsi geniş araşdırılmışdır. Köməkçi və əsas nitq hissələri arasında mövcud olan qrammatik omonimlik halı detallı şəkildə təsnif edilmiş və nümunələrlə əsaslandırılmışdır.

10. Qrammatik omonimlik yaradan sözlərin semantik cəhətdən izahı və funksional cəhətdən təhlili praktik nümunələrlə verilmişdir.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, qrammatik omonimlər zərflər və digər nitq hissələri arasında üstünlük təşkil edir. İngilis dilində omonimləri müəyyən etmək üçün onların semantik mənası və cümlədə yerinə yetirdiyi funksiya diqqətə alınmalıdır. Ümumi olaraq deyə bilərik ki, omonimlər dili zənginləşdirir və onun musiqili, ahəngdar olmasında xüsusi rol oynayır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, Bakı, 2011, s. 312; 314.
2. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, Nurlan, 2005, s. 91.
3. Xanbutayeva L. İngilis dilində qrammatik omonimlik və onlara aid çalışmaları toplusu. Bakı: ADU-nun nəşriyyatı, 2007, s. 5-7.
4. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan, 2008, s. 140.
5. Qurbanov A. Ümumi dilçilik 2 c. Bakı, Elm, 2011, s. 11.
6. Qurbanov A. Ümumi dilçilik 1c. Bakı, Nurlan, 2004, s. 220-221.
7. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası, Bakı, Qismət, 2007, s. 288.
8. Veysəlli F. Dil, Bakı, Təhsil, 2007, s. 223.

Rus dilində

9. Маулер Ф.Н. Грамматическая омонимия в современном английском языке. Автореферат на соискание ученой степени д.ф.н., М, 1985, с. 136.
10. Реформатский А.А. Введение в языкознание, 1956, с. 60.
11. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М., 1956, с. 260.
12. Толмачева З.А. Образование омонимов путем распада полисемии Русский язык в школе. 1959, с. 29-30.

İngilis dilində

13. Al-Sulaimaan, M. M. D. Semantics and Pragmatics, Mosul: Daar Ibn Al-Atheer for Publishing and Distribution, 2011
14. Antrushina G. B, Morozova N.N, Afanasyeva O.V, English Lexicology, 3rd ed. Moscow, 2001, p.
15. Arnold I.V. English world. M, 1986, pp. 184-185.
16. Bach, K. Conversational Implicature, Mind and Language, 1994, p.124
17. Crystal D. A Dictionary and Linguistics and Phonetics 6th ed., Oxford:

Blackwell Publishing

18. Davletbayeva D.N. Lectures on English Lexicology, Kazan, 2010, p.31.
19. George Yule , The study of Language, Cambridge, Cambridge University Press, 6th edition, 2017, p.336.
20. George Yule, Pragmatics, New York: Oxford University Press, 1996.
21. Ginsburg. R. S, Khidekel S. S, Knyazeva G. Y, Sankin A.A, A Course in Modern English Lexicology. M, 1978.
22. Gramley S. and Patzold K, A survey of modern English, 2nd ed. London: Routledge, 2003, p.416.
23. Hajiyeva A. H. English Lexicology. Bakı: Nurlan 2011, p.171.
24. John Lyons, Language and Linguistics, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, p.144.
25. Kılıçkaya F. Article: Lexical Ambiguity Resolution: Word processing, Recognition and Context Effect, Turkey, 2007, pp.1-12.
26. Leech, G. Semantics, Harmonds worth: Penguin Books, 1987.
27. Lyons J. Linguistic Semantics Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p. 396.
28. Musayev O. A Practical Grammar Of Contemporary English, Bakı: Qismət, 2014.
29. Orembovskaya M., Gvarjaladze T, Orembovskaya T. English Lexicology. Tiblisi, 1964, p. 46.
30. Schane, S. Ambiguity and Misunderstanding in the Law, In: Words and Phrases, Harvard: Harvard University Press, 2000, p.120.
31. Swinney D.A. Lexical access during sentence comprehension: (Re) consideration of context effects. Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 1979, p.650.
32. Tartakovsky, Joseph , Pun for the Ages, The New York Times.(compound pun), 2009.
33. Yule, G. The Study of Language. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 336.
34. Каушчанская В.Л, Ковнер П.Л, Кожевникова О.Н. A Grammar of the English Language, Baku, 2004, p. 209.

Bədi ədəbiyyat

35. Carroll L. Alice's adventures in wonderland, Puffin books, 2015, p. 192.
36. Dickens C, Dombey and son Wholesale Retail and for exportation, Volume III, Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 1848, p. 156.
37. Dickens C, Great Expectations, 1981, p. 560.
38. John Galsworthy, The Forsyte Saga, Complete: England Literature, 2016.
39. The Works of William Shakespeare, Two gentlemen of Verona, Cambridge and London: Macmillan And Co, 1863.
40. William S. Shakespeare's Tragedy of Romeo and Juliet, The library of Alexandria, 1879, scene 4.

İnternet resursları

41. <https://az.nsp-ie.org/ambiguedad-134>
42. <https://coppershop.ru/az/mistress/zolotaya-roza-slovari>
43. <https://en.wikipedia.org/wiki/Homophone>
44. <https://en.wikipedia.org/wiki/Pun#Compounded>
45. <https://literarydevices.net/homograph/>
46. <https://literarydevices.net/homophone/>
47. <https://plato.stanford.edu/entries/ambiguity/>
48. https://revolution.allbest.ru/languages/00622226_0.html
49. <https://studfile.net/preview/4536648>
50. https://studopedia.su/8_61861_Sources-of-homonyms.html
51. <https://www.allgreatquotes.com/quote-437324>
52. <https://www.brighthub.com/education/k-12/articles/58500/>
53. <https://www.masterclass.com/articles/>
54. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/board_1?q=board
55. https://www.researchgate.net/publication/331684069_Homonymy
56. <https://www.tckpublishing.com/pun-definition-and-examples/>

57. <https://zyle.ru/az/exterior/omonimy-i-ih-ispolzovanie-v-rechi-grammaticheskie-omonimy/>)
58. <https://www.ihbristol.com/useful-english-expressions>
59. <https://www.myenglishpages.com/english/grammar-lesson-blending>
60. https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_English_homographs